

Louis Pio

Baggrund og udvikling 1868-1871 (1)

AF CLAUD LARSEN

I. Indledning

Da Oluf Bertolt i efteråret 1939 arbejdede på sin artikel til Dansk Biografisk Leksikon om Louis Pio, igangsætter en af den socialdemokratiske arbejderbevægelse i Danmark, sendte han Henry Bruun et udkast til kritisk gennemsyn¹. I sit ellers meget anerkendende svarbrev af 13. dec. 1939 anholder Bruun den „iøjnefaldende Disproportion, at kun ca. 5 % af Artiklen handler om Tiden før 1871, Halvdelen af Mandens Liv og den, hvorfra hans senere Karakter og Optræden egentlig skulde forklares“². Formentlig har Bertolt straks indrømmet, at dette var en alvorlig mangel, men da en udbedring, som Bruun selv bemærker, ville „kræve megen Tid i Forbindelse med en Leksikonartikel“, har man måttet afstå derfra. Desværre fik han heller ikke senere, eksempelvis under udarbejdelsen af første bind til *En bygning vi rejser* fra 1954, den nødvendige tid til overs. Det lykkedes ham derved aldrig at supplere sine grundlæggende studier af Pios liv efter 1871 med noget tilsvarende før det skelsættende år³. Heller ikke andre – på en enkelt undtagelse nær⁴ – har siden 1939 gjort noget alvorligt forsøg i denne retning.

Skønt Bertolt og Bruun således sandsynligvis begge har erkendt en utilstrækkelig viden om den første halvdel af Pios liv, har de dog alligevel flere steder på dette spinkle grundlag draget ret vidtgående konklusioner⁵. Dette er jo langt fra enestående og kan vel i visse sammenhænge være nødvendigt; men deres konklusioner vedr. Pio har imidlertid fået en for dem ganske utilsigtet virkning. Gennem disse er de nemlig kommet til at sætte videnskabens stempel på den traditionelle og endnu i nutiden udbredte opfattelse af Pio, der i virkeligheden kan

føres tilbage til 1870'ernes hetz mod socialismen i almindelighed og mod „overløberen“ Pio i særdeleshed.

Ifølge denne opfattelse, som man i mere eller mindre af-dæmpet form møder i alle senere fremstillinger, var Pio nok velbegavet; men han var også en flagrende og impulsiv natur, der aldrig i længere tid lod sig tilfredsstille ved det samme arbejde. Dette bygger man på, at han gjorde flere forgæves forsøg på at skabe sig en akademisk karriere, at han søgte stillinger snart hér, snart dér, samt at han, da han endelig opnåede en sikker stilling enten ved hæren eller i postvæsenet, inden så længe atter opgav den.

Med henblik på hans senere udvikling tillægger man ligeledes de sociale følger af denne påståede ubestandighed stor vægt. Hvis han var kommet fra et velstillet hjem, ville hans stadige skiften arbejde ingen rolle have spillet; men det fremgår, at familiens og navnlig hans egne midler var yderst beskedne. Alt i alt fremstilledes han således som en person, der – trods sine evner – havde meget svært ved at finde sig tilrette i livet, og som derfor i flere perioder så at sige måtte hutle sig igennem. Oftest helt direkte hævdes det yderligere, at det var hans personlige og sociale nederlag, der var, omend ikke den eneste, så den udslaggivende årsag til hans politiske virksomhed fra sommeren 1871. Ved at foretage denne følgeslutning får man tilmed Pio til at ligne den „typiske“ revolutionsmand eller samfundsstormer. For denne, siges det, har livet som regel kun bragt ydmygende nederlag og deraf følgende social nød, og skylden herfor tillægger han omgivelserne og i sidste instans samfundet⁶. Opfattet på denne måde skulle det altså hovedsagelig være negative følelser af hævn og had, der inderst inde drev Pio fremad.

En væsentlig del af den foreliggende artikel kommer derfor til at bestå i en gennemgang af Pios ydre liv i årene forud for hans politiske gennembrud samt en vurdering af, om den hidtidige opfattelse af Pio herefter vil kunne holde. Men dette er kun et delmål. Den egentlige opgave er gennem en behandling af både hans ydre og hans indre liv i årene 1868–1871

at belyse forudsætningerne for og stadierne i Louis Pios politisk-ideologiske udvikling henimod socialismen.

Med *forudsætninger* forstås, at der i dette arbejde gås ud fra, at Pios overgang til socialismen, hvor pludselig og hvor afhængig af en aktuel ydre påvirkning den end måtte forekomme, alligevel for en del kan føres tilbage til forhold og begivenheder i hans liv, der ligger før sommeren 1871. Med *stadier* menes faser i ét bestemt forløb, der mere eller mindre klart lader sig opdele. Dette ses også af, at der tales om Pios *udvikling*. Thi dette udtryk må jo implicere, at der opereres med et begyndelsestidspunkt, et slutpunkt og nogle punkter derimellem, der alle er forskellige fra, men alligevel forudsætter hinanden. Pio kan bevæge sig frem og tilbage, og han kan gøre det i skiftende tempi; men hele tiden foregår det i forhold til et begyndelsestidspunkt og et slutpunkt. Stadierne er således de mellemliggende punkter, idet det dog skal bemærkes, at en udvikling kan forme sig mere flydende og derfor sværere opdelelig, end valget af udtryk måske antyder.

Politisk-ideologisk skal forstås sådan, at Pios politiske opfattelse vil blive set i sammenhæng med de „dybereliggende“ filosofiske og religiøse overvejelser, han samtidig måtte have gjort sig – *også* selvom de skulle være meget langt fra at indtage en klar og logisk plads i en fast, velfunderet tankebygning. De må med, dels fordi det kan have været ad denne vej, Pio nåede frem til socialismen, dels fordi socialismen sædvanligvis opfattes som en ideologi, d.v.s. et system af ideer, der omspænder så at sige hele menneskelivet, de „dybereliggende“ lag inklusive. Endelig med *socialisme* menes hverken en „*utopisk*“, en „*videnskabelig*“, en „*revisionistisk*“ eller en helt fjerde udlægning. Som ordet hér vil blive anvendt, betegner det udelukkende det meget brede spektrum af politiske fornemmelser, betragtninger og ideer, der i almindelighed anbringes under denne etikette. Hvor i spektret Pio i 1871 selv følte sig hjemme, eller hvor han udfra en nutidig betragtning måtte befinde sig, er indtil videre uden interesse. Foreløbig skal kun følges hans første forsigtige skridt i retning af opfattelser, der har substans

nok til at blive katalogiserede som socialistiske, men endnu er for løse til, at de kan henføres til én bestemt retning. Først senere i denne fremstilling, i samme takt som Pio nærmer sig et fastere, personligt standpunkt, vil en nærmere bestemmelse af hans politisk-ideologiske placering indenfor socialismen blive forøgt.

Hvad tidsafgrænsningen 1868–1871 angår, er den valgt efter en gennemarbejdelse af de indsamlede oplysninger. Herunder fremkom et kildemateriale, der – foruden at danne et efter bedste skøn tilstrækkeligt kildemæssigt grundlag for en undersøgelse som denne – i høj grad bekræftede en første, umiddelbar formodning om, at den til dette brug mest oplysende periode i Pios liv var tiden lige før og under hans politiske gennembrud.

Afgrænsningen til den ene side blev mere præcist lagt i januar 1868. Skønt de eneste kilder til Pios indre udvikling først stammer fra 1869, blev dette tidlige tidspunkt alligevel foretrukket. Derved skabtes der nemlig mulighed for at inddrage oplysninger om hans ydre liv, der skønnedes af betydning for hans intellektuelle udvikling. Til den anden side blev valgt december 1871, fordi han på dette tidspunkt brød ud af sin danske isolation, som han hidtil, trods en vis korrespondance med udlandet samt læsningen af udenlandske aviser, pjecer og bøger, havde befundet sig i. Få dage før udgangen af 1871 var han således ankommet til socialismens daværende „hovedstad“ Genève, hvor han trådte i direkte forbindelse med ledende europæiske meningsfæller. At også Pio selv opfattede dette ophold som afslutningen på et afsnit og begyndelsen til et nyt på den bane, han syv måneder før var slået ind på, ses af, at han ved sin hjemkomst omsider offentligt vedstod sin socialistiske overbevisning. Man må derfor kunne betragte de foregående fire år som en relativt afgrænset enhed. Det var i denne periode, det afgørende omsving i hans liv skete, hvis årsager, forløb og indhold det er denne artikels mål at afdække.

Det her trykte omfatter kun tiden før september 1870; men i en senere afhandling vil forfatteren føre fremstillingen videre til december 1871.

II. Fra januar 1868 til september 1870: Forberedelse og ansættelse

I januar 1868 forrettede Pio tjeneste som sekondløjtnant ved 13. bataljon, der havde hjemsted i Sølvgades Kaserne i København. Det havde han gjort siden august året før, hvor han med tak havde modtaget et tilbud om at genindtræde i hæren.

Efter at Pio i begyndelsen af 1860'erne tre gange forgæves havde forsøgt at bestå optagelsesprøven til Polyteknisk Læreanstalt og i et halvt år havde undervist ved Østre Borgerdydskolen, meldte han sig ved krigsudbruddet i januar 1864 til hæren¹. Han gennemgik reserveofficersuddannelsen, blev sendt til fronten, men kom aldrig i kamp. I november samme år hjemsendtes han med rang af sergent og modtog samtidig løfte om ved en senere indkaldelse at blive anvendt til officerstjeneste². Dette blev indfriet, da han i juli 1867 modtog ordre om at gøre tjeneste i august og september måned. Han udnævntes til sekondløjtnant ved infanteriets krigsreserve og tilkommanderedes 13. bataljon. Hermed var han imidlertid ikke tilfreds. Da bataljonen tilbød sine sekondløjtnanter en yderligere tjenestetid på ét år, kunne Pio næsten ikke hurtigt nok svare bekræftende. Overfor bataljonen begrundede han sit tilsagn „i min Lyst til at uddanne mig yderligere i militair Retning, ligesom ogsaa i Ønsket om muligen at kunne opnaa en for mig hæderlig stilling i Fremtiden“³.

I løbet af sin tjenestetid, der mest bestod i vagttjeneste ved officielle og militære bygninger og anlæg i byen, blev Pio en enkelt gang idømt 48 timers vagtarrest for en mindre forømmelse⁴. Af større betydning i denne sammenhæng er imidlertid, at han i maj 1868 på en forespørgsel meddelte bataljonen, at „jeg ikke ønsker min Tjeneste forlænget“⁵. Efter at have deltaget i bataljonens lejrophold i Hald i de følgende sommermåneder, hjemsendtes han derfor som planlagt i slutningen af september 1868⁶.

Hans militære foresattes bedømmelse af ham som soldat og officer må påkalde en vis interesse. Af den fremgår det således, at han, såfremt han havde modtaget tilbuddet om forlænget tjenestetid, ikke ville være blevet forfremmet; dertil var han „endnu ikke“ egnet. Videre hedder det, at han „har erhvervet sig et ret godt Kjendskab til Tjenesten; han har været udholdende og ufortrøden i Lejrtiden“. Bemærkelsesværdigt er det, at hans evner som befalingsmand bedømmes til at være „mindre gode, og han mangler Anlæg til at undervise Mandskabet“. Han menes heller ikke at have været „synderlig duelig ved Øvelserne i Marken“, men til gengæld har hans „Forhold været gode og hans Legemstilstand er god“⁷.

Om denne blandede bedømmelse har Pio dog sikkert været ganske uvidende ved sin hjemsendelse, eftersom den var fortløbig; men selv hvis han havde kendt den, ville han have haft god grund til at være tilfreds – mindst ligeså tilfreds, som da han året før fik mulighed for atter at overgå til aktiv tjeneste. Hans afslag i maj på tilbuddet om endnu et år i hæren kan næppe have været nogen tilfældighed. For at finde årsagen hertil må vi tilbage i tiden.

I årene efter den slesvigske krig foretog Pio sig meget forskelligt. Han havde nu definitivt opgivet forsøget på at skabe sig en akademisk løbebane; mens han opretholdt livet ved privatundervisning, tog han kursus i regnskabsvæsen og bogholderi og søgte henimod slutningen af 1865 ansættelse ved Nationalbanken og i finansministeriet. Samtidig overvejede han iflg. egne opgivelser, da hans forskellige ansøgninger blev afslået, at søge ind ved postvæsenet⁸. Først 16. april 1866 gjorde han imidlertid alvor af denne plan; men også denne ansøgning blev afslået⁹. Dette fik Pio til at anmode om en personlig samtale med generalpostdirektør Danneskjold-Samsøe, hvorunder han modtog løfte om at komme i betragtning, næste gang en stilling skulle besættes¹⁰. Da derfor et embede blev opslået ledigt i december samme år, mindede han skriftligt generalpostdirektøren om det afgivne løfte, samt tilføjede en bemærkning om, at han tillige hørte til dem, der „ifølge det Reserve-

officererne givne Tilsagn, skulde komme i særdeles Betragtning ved Besættelsen¹¹.

Denne tilføjelse var i dette tilfælde på sin plads. I den annonce, Pio reflekterede på, hedder det nemlig, at der i henhold til *resolutionen af 29. september 1860* til den ledige stilling „er indrømmet Reserve-Officerer fortrinsviis Adgang, forsaavidt de have erhvervet den nødvendige specielle Faguddannelse og overhovedet besidde de fornødne Qvalifikationer“¹².

Den kgl. resolution af 29. september 1860 var resultatet af et kompromis, som finansministeriet, hvorunder postvæsenet sorterede, havde indgået med krigsministeriet. Dette havde længe haft ret til at anbringe veltjente militærpersoner i sikre stillinger indenfor bl. a. postvæsenet, når de ikke længere kunne bruges i hæren. Ved den nye ordning i 1860 overgik denne ret i princippet til finansministeriet; men det skulle dog fortsat være sådan, at reserveofficerer bevarede en fortrinsret til embeder som postmester og postskriver, „naar de forøvrigt ere i Besiddelse af de fornødne Qvalifikationer og derhos have erhvervet behørig Fagdannelse“¹³. Herved fik postvæsenet mulighed for at bremse den hidtidige praksis, nemlig ansættelsen af militærpersoner, selvom de var fagligt ukvalificerede. Og for yderligere at sikre et vist professionelt niveau lod generalpostdirektøren kort efter de løst ansatte postfunktionærer vide, at de, hvis de ønskede et embede, forinden „hos Krigsministeriet maatte søge Adgang til at blive uddannede som Reserveofficerer“¹⁴. For i fremtiden at blive ansat krævedes således to ting: faglige kvalifikationer i lige så høj grad som en reserveofficersuddannelse.

Dette havde Pio endnu ikke, i hvert fald ikke i tilstrækkeligt omfang. Stillingen, han søgte om, gik til en anden. Imidlertid gav man ham også denne gang et håb at leve på, og nu havde det et mere konkret indhold. I stedet for stillingen blev det ham tilbudt at begynde som „Volontair“ ved postkontoret i i Købmagergade. Skønt dette arbejde var ulønnet og ikke nogen egentlig aspirantstilling, tog han imod det og tiltrådte i januar 1867¹⁵. Årsagen hertil var vel først og fremmest, at

det gav ham mulighed for at tilegne sig den faglige indsigt, som han af gode grunde manglede; men et sådant tilbud måtte yderligere kunne opfattes som en antydning af, at han, såfremt han klarede sit arbejde tilfredsstillende, kunne regne med en egentlig ansættelse på lidt længere sigt. I overensstemmelse hermed skriver han således i en senere ansøgning til postvæsenet, at han „som Volontair har haft Tilladelse til at gjøre sig bekendt med Expeditionen saavel i Brevpost- som i Pakkepostafdelingen“¹⁶. En garanti for en senere ansættelse var det ikke; men det var, som han skriver, en „Tilladelse“, der gav ham mulighed for efterhånden at gøre sig kvalificeret.

Som sådan og med dette formål arbejdede Pio, indtil han indkaldtes til hæren i august 1867. Denne tomånederstjeneste var tvungen, så den kunne han ikke sige sig fri for; men hvorfor gik han ind på derudover at forblive et helt år ved hæren – i stedet for at vende tilbage til sit arbejde ved postvæsenet? Fjernede han sig derved ikke fra det mål, han tilsyneladende i det mindste siden april året før havde sat sig?

Hvilke fremtidsplaner, Pio har haft i eftersommeren 1867, er det umuligt at sige noget om. Men hvis man tænker sig, at han fortsat drømte om en karriere indenfor postvæsenet, forekommer hans ansøgning om at genindtræde i aktiv tjeneste særdeles velovervejet.

I foråret 1867 må Pio, i betragtning af det uhyre lille antal nybesættelser indenfor postvæsenet i disse år og det sandsynligvis ret store antal kvalificerede ansøgere til disse stillinger, være kommet til det nedslående resultat, at hans chancer på dette område indenfor en overskuelig fremtid var meget små¹⁷. Samtidig må han have spurgt sig selv, hvor kvalificeret han egentlig selv var, både i forhold til de øvrige ansøgere og til de krav, der stilledes. Bortset fra en studentereksamen og nogle kurser ville han fagligt kun kunne henvise til nogle måneders arbejde som volontør. Og hvad hans militære status angik, havde han gjort tjeneste i mindre end et år og var endnu kun officersaspirant. Hverken det ene eller det andet måtte virke særlig imponerende eller kvalificerende.

Så er det, han i forbindelse med genindkaldelsen i eftersommeren 1867 dels udnævnes til sekondløjtnant, dels får tilbud om at gøre tjeneste som sådan i ét år. Hvis han gennemførte dette, mens ansættelsesmulighederne alligevel var minimale, med hvor megen større vægt kunne han så ikke i fremtiden påberåbe sig reserveofficerernes ret til at komme i „særdeles Betragtning“ ved nybesættelser? Ville han så ikke med udsigt til en bedre virkning end første gang kunne spille dette kort ud?

Dette ræsonnement bygger som nævnt ikke på kilder, men går alene ud fra hypotesen om, at han endnu i eftersommeren 1867 drømte om at blive postembedsmand. Imidlertid synes det i høj grad at finde støtte i de efterfølgende begivenhedsforløb.

For det første giver han under sin iøjnefaldende iver for at komme til at tjene i ét år aldrig udtryk for ønsket om at gøre karriere indenfor hæren. Ganske vist begrundet han sin ansøgning med, at han vil uddanne sig „yderligere i militair Retning“; men straks efter tilføjes det, at den også skyldes ønsket om at opnå en „hæderlig Stilling i Fremtiden“. På denne måde må det relative i begrundelsens første del underordnes det absolutte i dens anden del, d.v.s. en „hæderlig Stilling“ er ikke en linjeofficersuddannelse. Tværtimod må denne formulering forstås sådan, at den militære uddannelse *skal hjælpe ham til* en civil stilling engang ude i fremtiden. Og for det andet afslår han i maj 1868 at få forlænget sin tjeneste med yderligere et år. Selvom han naturligvis kan have skiftet mening siden august året før, må også dette pege i retning af, at han havde andre tanker med sin løjtnantstjeneste end en fremtid indenfor hæren. Han var nu sekondløjtnant og havde en længere tjenestetid bag sig; dermed behøvede han ikke at uddanne sig videre militært.

Skønt risikoen for efterrationalisering ikke kan udelukkes, må det endvidere bemærkes, at Pio, når han senere så tilbage på sin militære tjenestetid, anbragte den i netop dette perspektiv. I en ansøgning til postvæsenet fra august 1870 hedder det således: „... i 1867 laa jeg et Aar .. til Tjeneste og erhvervede mig derved ifølge Bestemmelserne et forøget Krav paa at kom-

me i Betragtning ved Bortgivelsen af mindre Postembeder“. Også i en ansøgning fra januar 1869 anbringer han begivenhederne i denne sammenhæng; men derudover følger han en interessant detalje til. Efter at have fortalt om sin tid som volontør og om den følgende tid, hvor han lå „til fast Tjeneste som Lieutenant“, skriver han: „ . . og kort efter min Permission fortsatte jeg igjen mit Arbeide i Postcontoiret“¹⁸.

Der må således være god grund til at tro, at Pio i eftersommeren 1867 gik ind i hæren med den klare hensigt at forbedre sine muligheder for en fremtidig ansættelse ved postvæsenet. Ikke blot fik han derigennem „ifølge Bestemmelserne et forøget Krav“ på en stilling; så snart han igen var civil fortsatte han sit arbejde som volontør. Nu var hans militære status kommet op på et vist niveau, så nu gjaldt det igen hans faglige kvalifikationer.

Endelig efter yderligere fire måneders arbejde som volontør lykkedes det omsider for Pio at blive indstillet til en arbejdsopgave, der var lønnet. På grund af en postskrivers midlertidige bortrejse konstitueredes han i januar 1869 i dennes sted, og som sådan arbejdede han indtil den bortrejstes tilbagevenden ved udgangen af juni samme år¹⁹.

Herefter vendte han ikke tilbage til stillingen som volontør; efter ialt 11 måneders frivilligt arbejde og et halvt år som konstitueret postskriver kan han meget vel have følt, at han både fortjente og var kvalificeret til noget bedre. Men da der ikke for øjeblikket var ledige stillinger at søge, ophørte for en tid hans direkte forbindelse med postvæsenet.

En medvirkende årsag til, at Pio trak sig tilbage til en venteposition, kan også have været, at han siden sin hjemsendelse året før havde haft ansættelse som lærer ved Østre Borgerdydsskolen. Som nævnt havde han allerede undervist dér i efteråret 1863; fra sommeren 1868 var hans ældre bror Jean, der var klassisk filolog, tiltrådt som forstander for skolen, og det var givetvis ham, der fik sin ikke helt så succesrige lillebror genansat på skolen²⁰.

I skoleåret 1868–69, d.v.s. til dels sammenfaldende med Pios

tid som konstitueret postskriver, underviste han de lavere klasser i fag som geografi, fysik og matematik. Og således fortsatte han jævnsides med sine andre aktiviteter frem til vendepunktet i forsommeren 1871²¹. Bortset fra dette vides næsten ingenting om Pios forhold som underviser.

En af følgerne af afskeden med postvæsenet i sommeren 1869 var sikkert, at han nu fik tid til at gå i lag med en helt ny opgave. Tidligere havde han fået antaget nogle oversatte historier i underholdende og oplysende tidsskrifter²²; men i det følgende efterår forsøgte han sig i en større målestok indenfor journalistikken.

I begyndelsen af oktober startede Harald Brix, Pios fætter og senere kampfælle i arbejderbevægelsens første år det dagblad, der hed *Dags-Avisen*. Brix var dets udgiver, en Julius Jacobsen dets redaktør, og formatet var fire ret små sider²³. Ifølge præsentationsartiklen i det første nummer, den 6. oktober, skulle det ikke være en almindelig avis, men et specielt annonce- og adresseblad, der spædedes op med anekdoter og smånyt. Dette program fulgtes imidlertid kun til hen imod slutningen af oktober måned. Fra dette tidspunkt begyndte bladet at bringe udenlandske og danske nyheder, hentet fra den hjemlige og også fra den europæiske presse, og der kom i den følgende tid længere artikelserier om hovedsagelig politiske og kirkelige emner. Denne nye linje varede dog kun véd til omkring midten af december, hvorefter ikke kun læsestoffet blev mindre, men også annoncerne færre. Endelig den 30. december udkom *Dags-Avisen* med sit 62. og sidste nummer.

Hvis man læser avisen igennem, vil man ikke ét sted finde Pios navn. Alligevel kan der kun meget dårligt herske tvivl om, at han i en periode var med til at præge den. I *Louis Pio. En biografisk Skitse*, der i december 1872 udkom uden forfatterangivelse, men som efter alt at dømme er skrevet af den biograferede selv, hedder det således, at „borger Pio“ i 1869 „for en kort Tid overtog Redaktionen af *Dags-Avisen*, som Brix udgav, og hvis hele Retning stemte med den senere socialistiske, men da Foretagendet var for stort anlagt i forhold til de disponible

Penge, maatte det opgives, og Pio lovede i det sidste Nummer, at Publikum snart skulde høre fra ham igen²⁴. Også i sine „officielle“ erindringer fra 1877 nævner han dette forhold, ligesom C. W. Klein brugte *Dags-Avisen's* økonomiske fallit mod Pio under partistridighederne i 1876²⁵.

Hvis man yderligere ser de enkelte numre nøje efter, vil man hist og her finde umiskendelige tegn på hans tilstedeværelse²⁶. I den nævnte afskedsartikel omtales „en tredie Mand“ som den udfarende kraft på bladet. Pio fortæller, at de to igangsættere, hvormed formentlig menes Brix og Jacobsen, efter nogen tid ville gøre *Dags-Avisen* mere samfundskritisk. Dette turde de dog ikke selv påtage sig og opsøgte derfor „en tredie Mand“, der kunne være „vort Sværd“. I betragtning af, at de artikler, der tydeligvis er skrevet af Pio, alle ligger efter den konstaterede omlægning af bladets linje sidst i oktober samt, at signalementet af den pågældende iøvrigt har en stor lighed med Pio, må det være nærliggende at tro, at manden med sværdet var Pio selv.

Selvom Pio altså forblev anonym under hele sit medarbejderskab, er det sikkert, at han arbejdede på bladet, og sandsynligt, at det drejede sig om perioden fra slutningen af oktober frem til dets lukning og fallit sidst i december.

Langt større held havde han med sig, da han i samme efterår fik udgivet *Sagnet om Holger Danske. Dets Udbredelse og Forhold til Mythologien*. Op gennem 60'erne havde han arbejdet med sagn- og religionshistoriske emner, hvilket bl. a. hans betydelige hjemlån fra Det kgl. Bibliotek indenfor dette område klart viser²⁷; men først med denne meget omtalte afhandling gjorde han sig offentligt bemærket som sagnforsker.

Set i lyset af begivenhederne i 1871 indeholder *Holger Danske*-bogen, som det senere vil fremgå, meget af interesse. Dét, man imidlertid i samtiden bed mærke i og lovpriste var, at han prøvede den i Tyskland og Frankrig udviklede, såkaldte komparative mytologi på en sagngruppe, hvis danske udløber var sagnet om Holger Danske. I Danmark, skriver Pio i sit forord, findes „ikke saa faa Samlinger af nordiske Folkesagn“; men endnu er der ikke „gjort noget Forsøg paa at gruppere Sag-

nene, at vise deres Slægtskab med fremmede, eller – hvad der er Hovedsagen – at vise, hvilken Rolle de har spillet i Folkestammernes religiøse Udviklingshistorie“²⁸.

Efter anmeldernes næsten udelte mening faldt Pios forsøg på at bibringe dansk sagnforskning nye impulser heldigt ud. Københavnske aviser og blade ofrede megen plads på bogen, og også udenlandske tidsskrifter gav den en rosende omtale²⁹. Højdepunkterne i denne henseende var Pios ven, Maximilian Bruhns kritik på forsiden af *Fædrelandet*. Efter en næsten ubrudt række af lovord slutter denne af med at udtrykke forvisningen om, at forfatteren i sine fremtidige arbejder, som udenlandske videnskabsmænds anerkendende omtale af hans bog må have opmuntret ham til, „med endnu større Lethed vil kunne beherske det rige Stof, den komparative Mythologi allerede frembyder“³⁰.

Hvor venskabelig denne kritik end var, så må en sådan og beslægtede anmeldelser i andre blade i høj grad have styrket Pios selvtilid og også hans anseelse i samtiden. I den følgende tid arbejdede han da også videre med sagnhistorien og fik i løbet af 1870 udgivet tre mindre „Folkebøger“, indeholdende genoptryk af ældre beretninger om mærkelige hændelser blandt almuefolk. Selvom de tre småbøger blev rigeligt omtalt i pressen, kan de ikke være blevet nogen større succes, idet en fjerde udgivelse, der annonceredes på bagsiden af de tre første, aldrig udkom³¹.

Under alt dette, i forbindelse med sin jævnlige færden på Det kgl. Bibliotek, begyndte Pio tilsyneladende at drømme om en levevej som sagnforsker eller bibliotekar, eller måske kunne disse to erhverv forenes. Den 16. august 1870 søgte han i hvert fald en ledig assistentplads på Det kgl. Bibliotek, og det var ikke første gang. „Siden jeg sidste Gang ansøgte om en Plads paa Bibliotheket“, skriver han således i sin ansøgning³². Men endnu engang skuffedes han; af de afslag på ansøgninger fra Pio, der kendes, var dette det syvende.

På dette tidspunkt var det over et år siden, han havde forladt postvæsenet. I mellemtiden havde han arbejdet som lærer,

journalist og sagnforsker, men man tager nok ikke fejl i, at han konstant fulgte med i udbuddet af stillinger ved postvæsenet. Som det vil forstås, var dette ikke en uoverkommelig opgave.

Således reagerede han prompte første gang, et embede blev opslået ledigt, der svarede til hans forhåbninger. Det var i marts 1870, og i ansøgningen gør han som så ofte før rede for, hvad han er, og hvad han kan; men som noget helt nyt slutter han af med „tillige at paakalde Deres Excellences Godhed“. Årsagen hertil var, hævder han, at „jeg – der siden mit syttende Aar har været henvist til at ernære mig selv, – i den sidste Tid mer og mer har manglet det fornødne, lønnede Arbeide for at kunne existere og saaledes kun med Ængstelse kan see endog blot den nærmeste Fremtid imøde“³³. Men heller ikke dét hjalp, så han måtte leve videre med en sikkert svindende tro på sig selv og på fremtiden.

Også næste gang en stilling blev annonceret ledig, reflekterede han. Den officielle meddelelse kom ud den 20. juli, men denne gang gik der hele ti dage, inden han fik udformet sin ansøgning. Grunden hertil var næppe tvivl, om han ville have den eller ej; men han havde siden midten af juni og frem til sidst i juli gjort pligtig officerstjeneste i lejren ved Hald, hvortil kommer at den fransk-tyske krig, der netop var brudt ud, havde skabt et stærkt røre i det danske folk – Pio givetvis langtfra undtaget³⁴. Iflg. annoncen skulle ikke mindre end fire embeder som postekspedient være besat fra den 1. september, og tilmed var de alle forbeholdt reserveofficerer³⁵. I sin ansøgning af 1. august understreger Pio da også på det kraftigste, at han nu igennem de sidste fire-fem år havde bestræbt sig på at komme til at opfylde *begge* de opstillede krav³⁶. Derfor, men også fordi det denne gang drejede sig om ikke færre end fire ledige stillinger, har han formentlig selv følt, at hans chancer var større end nogensinde før.

Så meget desto dybere må skuffelsen have været, da han endnu på den anførte ansættelsesdato, den 1. september, var uden svar fra postvæsenet. Uforståeligt ville det derfor absolut ikke være, om han omkring dette tidspunkt helt havde tabt

modet og desperat søgte efter en udvej. I sine erindringer fortæller han, at han kort efter den fransk-tyske krigs udbrud, hvilket må være i disse dage, alvorligt overvejede at melde sig som frivillig på den franske side. Han forsøgte helt tydeligt at give det udseende af, at det kun var hans franske sympatier, der drev ham; herimod taler dog, at han ikke kun den 1. august søgte postvæsenet, men også den 16. i samme måned havde søgt om assistentpladsen på Det kgl. Bibliotek, d.v.s. i god tid *efter* krigsudbruddet. Hans drømmerier om at bidrage aktivt til Frankrigs forsvar synes derfor snarere, eller i det mindste i lige så høj grad, at være bestemt af den desperate situation, hans fortsatte mislykkede forsøg på at skaffe sig en stilling havde bragt ham i. Det tidspunkt, hvor han ikke længere ville kunne udholde det ydre og indre pres, han givetvis længe havde levet under, måtte forekomme ham faretruende nær.

Men da var det, fortæller han videre, mens „jeg stod i Begreb med at afrejse derhen . . . Tilfældet vilde, at jeg netop samme Dag fik Vished om, at jeg var udnævnt til Postskriver i København og denne „Lykke“, som Folk kaldte det, bestemte mig til at blive“³⁷. Denne dag var den 6. september, hvor han foruden sin udnævnelse modtog besked om at melde sig „til Tjeneste ved Kjøbenhavns Overpostmesterembede den 1' næste Maaned“³⁸.

Selvom Pio i 1877 overlegent forsøger at distancere sig fra begivenheden, var den åbenbart i 1870 også for ham stor nok til, at han aflyste sin udlandsrejse eller måske blot holdt op med at drømme om den. „Min Fremtid var sikret“, tilføjede han dog – og hvad har det ikke betydet for en mand som Pio på det pågældende tidspunkt? Efter sine talrige, mislykkede forsøg gennem de sidste fire-fem år på at opnå en „hæderlig Stilling“, han kunne leve af, var han nu omsider blevet *embedsmand* – med alt hvad det indebar af social tryghed og prestige.

Når man beskæftiger sig med Pios ydre liv forud for hans politiske gennembrud, udgør den 1. oktober 1870 simpelthen vendepunktet.

Som søn af en officer var Pio vokset op i en familie og et miljø, der satte militære værdier højt³⁹. Økonomisk sad familien meget hårdt i det, og heller ikke samlivet mellem forældrene synes at have været godt⁴⁰; alligevel lykkedes det at føre de to sønner, Jean og Louis, frem til en studentereksamen. Da først det mål var nået, var de kommet over én af de sværest passable og mest afgørende forhindringer på vejen op ad tidens sociale rangstige. Herefter måtte det betragtes som aldeles utænkeligt, at de skulle søge en uddannelse eller et erhverv „under“ et vist niveau, eksempelvis indenfor håndværket og den mindre handel. I kraft af deres eksamensbevis havde de nemlig skaffet sig adgang til de lag i befolkningen, der for næsten alt i verden ville undgå at skulle ernære sig ved rent fysisk arbejde. Iøvrigt var Jean og Louis så at sige født til et liv blandt disse; ikke ét medlem af Pio-slægten i hele det 19. århundrede tjente sit brød som håndværker eller arbejder⁴¹. Dette betyder imidlertid langt fra, at de var født ind i samfundets øverste sociale lag. Som sønner af en lavere officer måtte der for dem at se være betydeligt højere til samfundets top, end der var dybt til dets bund. Jean havde held til såvel uddannelsesmæssigt som ægteskabeligt at løfte sig højt tilvejs⁴²; Louis derimod, for hvem studierne mislykkedes, gik det allerede i 1860'erne ganske anderledes.

I dette tiår kom han til at tilhøre det yderste og derfor mest udsatte lag af borgerskabets underside, der ikke blot kæmpede hårdt for at stige tilvejs, men også og måske endnu mere for at undgå at synke til bunds. Han og hans ligestillede kan derfor karakteriseres ved, at de på den ene side søgte at holde sig fri af den fremvoksende arbejderklasse og på den anden havde vanskeligt ved at skaffe sig del i bourgeoisiets privilegier.

I arkivpakkerne i Rigsarkivet fra dette og de følgende tiår, der indeholder ansøgninger til ledige embeder indenfor staten, findes talrige vidnesbyrd om denne gruppes eksistens og ret betydelige omfang. Til en enkelt stilling kan der være snesevis af ansøgninger, og de menneskeskæbner, der heri blotlægges, har en ofte slående lighed med Pios i 1860'erne. Talrige er appellerne til modtagerens godhed, ligesom oplysninger om livsvilkår,

der svarer til Pios, går igen og igen. Adskillige fortæller næsten som han, at de siden, de forlod skolen, havde måttet ernære sig selv, og at deres materielle situation nu var så ussel, at de kun med ængstelse så fremtiden imøde. Så gennemgående en bestanddel af tidens ansøgninger er disse triste levnedsløb imidlertid, at man kunne få en mistanke om, at de var et almindeligt accepteret virkemiddel i sådanne skrivelser, at de med andre ord i højere grad var et forsøg på at blødgøre modtageren end en sand beskrivelse af ansøgnernes virkelige forhold. Dog fordi historier om fattigdom og håbløshed er almindelige, behøver de jo ikke at være usande. For Pios vedkommende gælder det i det mindste, at han havde overordentlig god grund til at føle nettet stramme tættere og tættere omkring sig. Så sent som i sit 28. år havde han endnu ikke formået at skaffe sig hverken en egentlig uddannelse eller en fast stilling med fremtid i. Bag en facade af nobel, kultiveret og selvsikker borgerlighed har han formentlig såvel legemligt som sjæleligt levet fra hånden og i munden.

Foruden de direkte udtryk for, hvordan det var at tilhøre borgerskabets nederste lag, indeholder arkivpakkerne et andet vidnesbyrd om ansøgnernes nødsituation. Tydeligvis har det været yderst almindeligt, at en ansøger ikke nøjedes med over en årrække alene at søge én form for stilling og kun den. Noget sådant kunne man simpelthen ikke tillade sig, hvis man ville gøre sig håb om et embede. Nogle prøvede sig frem indenfor en række beslægtede områder, mens andre henvendte sig så at sige overalt, hvor en stilling blev opslået ledig⁴³. Også dette kendes jo mere eller mindre fra Pio; ni ansøgninger fra hans hånd har vi viden om, afsendt i løbet af 60'ernes sidste halvdel til forskellige statslige instanser. Men det er der altså ikke noget overraskende eller usædvanligt ved. Som sine standsfæller havde han måske mere lyst til det ene end til det andet arbejde, men at kunne *vælge* imellem to eller flere muligheder har været en tilstand, han kun kendte til i fantasien. Med den ene – men til gengæld overordentlig vigtige – begrænsning, at det ikke måtte føre ham socialt „nedad“, har han uden hensyn til, hvad

der egentlig interesserede ham, måttet søge næsten alle de ledige jobs, han mødte på sin vej, og være mere end glad til, når det en enkelt gang lykkedes.

På denne baggrund kunne man overraskes over, at Pio trods alt havde overblik og udholdenhed nok til gennem mere end fire år at fastholde postembedet som sit mål, hvis det han i ventetiden ellers forsøgte sig indenfor skulle mislykkes. Den „Iver og store Interesse for Postvæsenet“, han påberåber sig i ansøgningen fra januar 1869, virker troværdig og må have været overordentlig. På den samme baggrund vil man næppe heller kunne undre sig, hvis Pio indenfor de samme fire-fem år udviklede et noget anspændt forhold til den borgerlighed i videste forstand, han på sin måde vedblivende levede indenfor. Spørgsmålet: er fejlen kun min? må i hans vekslende tilstand af håbløshed og desperation have ligget ham snublende nær.

Men så den 1. oktober 1870 tiltrådte han som postekspedient ved Postgården i København. Såvel i andres som i egne øjne måtte hans hidtidige liv med ét tage sig ganske anderledes ud.

Udefra set var det nu blevet muligt for pensioneret kaptajn Vilh. Pios yngste søn, professor Jean Pios lillebror, at påbegynde en for ham „passende“ karriere. Som så mange andre fra det lavere borgerskab havde han haft visse vanskeligheder med at komme rigtigt igang, og det var svært helt at overse, at han i sin tid havde måttet opgive en akademisk løbebane; men nu d.v.s. efter ansættelsen, var dette næppe af afgørende betydning for hans almindelige omdømme. Til hans undskyldning tjente jo iøvrigt, at de vanskeligheder, han havde måttet slås med, var gældende for næsten hvemsomhelst med et tilsvarende socialt udgangspunkt som hans. Hverken uddannelse eller stilling var blevet ham givet ved fødslen; dem begge skulle han slås for – og alligevel havde han formået gennem så mange år at fastholde sit oprindelige ønske! Da det endelig lykkedes for ham, må det være blevet respekteret som en stor personlig triumf.

Allerede forinden sin ansættelse – men ved et tilbageblik i høj grad forskønnet af denne – havde han på nogle områder

gjort sig fordelagtigt bemærket. Han havde gennem sin deltagelse i den slesvigske krig og sin et år lange tjeneste som sekondløjtnant bevist sit patriotiske sindelag, og han havde udsendt en sagnhistorisk afhandling, der skaffede ham en rosende omtale i ind- og udlandet. Allerede inden ansættelsen har disse to forhold utvivlsomt skabt en vis respekt omkring ham, og efter ansættelsen må de have givet ham en anseelse, der var ret enestående for en 28-årig postembedsmand. På ét punkt kunne han til gengæld let være kommet galt afsted. Hvis det havde været almindeligt kendt, at det var ham, der i *Dags-Avisen* i efteråret 1869 havde kritiseret sin samtid, så ville hans chancer for at gøre karriere indenfor staten formodentlig helt være gået tabt, og også hans forhold til sine nærmeste omgivelser kunne have lidt skade⁴⁴. Men dette undgik han jo fornuftigvis ved omhyggeligt at holde sit navn udenfor bladets spalter. På denne måde blev det billede, det københavnske borgerskab havde af ham i september 1870: den kultiverede sagnforsker, den patriotiske sekondløjtnant og den nu veletablerede postembedsmand – sikkert uden nævneværdige slagskygger.

Også indefra set, d.v.s. for Pio selv, må udnævnelsen have kastet et nyt lys over hans liv i 60'erne. Skønt han havde stridt hårdt for at opnå en god stilling samtidig med, at han skulle skaffe til det daglige brød, havde han jo grund til den allerstørste tilfredshed. Når han kastede et blik tilbage, har han derfor næppe følt sig *specielt* forfulgt af skæbnen eller samfundet. Dels havde han nået det, han havde kæmpet for, dels var de vanskeligheder, han havde kæmpet imod, de almindelige betingelser for folk af hans slags. Og på visse områder havde han jo endda haft overskud til at gøre sig fordelagtigt bemærket. Foruden sin nyerhvervede *position* i samfundet og de deraf flydende indtægter kunne han således bryste sig med beviser på både *dannelse* og *fædrelandskærlighed*. I en tid og et samfund, hvor netop disse værdier var særlig værdsatte, må det i høj grad have styrket hans selvtillid. Han må have følt sig mere end akcepteret i de middelstandskredse, han færdedes i til daglig, og yderligere konstateret en vis respekt og interesse for sin person

i „det bedre selskab“, han gennem sin broder nu og da havde fået duften af.

Uden diskussion var Pios liv op til ansættelsen præget af en voksende nød og usikkerhed og som følge heraf sikkert også af en stigende mindreværdsfølelse. Dette måtte kunne disponere ham for at udvikle sig i samfundskritisk retning. Ikke blot ville han kunne deltage i en kritik af de forhold, der blev budt det lag af småborgere, han selv tilhørte; han ville formentlig også kunne „forstå“, hvis folk fra den egentlige underklasse beklagede sig over en tilværelse, der, så vidt han kunne se, stod i et skærende misforhold til det liv, han vidste, det velbøjgede borgerskab førte.

Efter ansættelsen har han vel ikke fortrængt disse bitre minder; men hvor de før kunne danne baggrunden for en kritisk holdning til samfundet, forekommer det mest sandsynligt, at de i fremtiden skulle få den stik modsatte virkning. Undersøgelser indenfor socialpsykologien har således vist, at folk fra lavere sociale lag, der ved egne kræfter har svunget sig tilvejs i samfundet, i *reglen* bliver mere ubøjelige forsvarere af den eksisterende samfundsordning end folk, der på grund af fødsel og bedre sociale kår er kommet lettere til deres positioner. Det tilsyneladende paradoks består altså i, at selvom de kommer „nedefra“, modarbejder de så at sige enhver slags forandring, også og måske navnlig hvis den er til fordel for de sociale lag, de selv kommer fra. Årsagerne hertil er flere, men den afgørende er utvivlsomt frykten for, at socialpolitiske indgreb skal undergrave deres surt erhvervede positioner og dermed under én eller anden form bringe den ubehagelige fortid tilbage. Når de så ihærdigt modsætter sig sociale ændringer, er det altså ikke på trods af deres fortid, men netop *på grund af* denne.

Vel var Pio ikke fra den egentlige underklasse, ej heller var han endnu kommet særlig højt tilvejs; men han havde dog fra en yderst vanskelig udgangsposition og ved egen hjælp erobret det vigtigste, nemlig adgangen til de øvre sociale lag. Før 1. oktober 1870 ville han i tilfælde af en tilbundsgående samfundsændring sandsynligvis ikke have ret meget at tabe, men

muligheden for at vinde alt, efter denne dag ville han derimod have noget yderst konkret at tage vare på, mens dét, han muligvis kunne vinde, ikke var blevet mindre usikkert end før. Han kunne derfor fra nu af meget vel tænkes at ville bekæmpe enhver person, idé eller bevægelse, der vovede at anfægte hans egne og bourgeoisiets privilegier samt disses forudsætninger i videste forstand: 1870'ernes åndelige og materielle *establishment*. Opfattet på denne måde burde Pio umiddelbart forud for sit politiske gennembrud have været mere konservativ end de konservative.

Men dette gælder som nævnt kun, hvis han har fulgt reglen. Mindre spekulativt er det imidlertid, at det i indledningen refererede, traditionelle syn på Pio, som han var på det tidspunkt, hvor han formodes at være kommet i kontakt med socialismen, ikke længere holder⁴⁵. Påstandene om, at han var en begavet, *men* omflakkende, ubestandig og socialt mislykket person, der derfor mere af private, psykologiske grunde end af egentlig social indignation og kølig overvejelse kunne tænkes at rette sine aggressioner mod samfundet, er dels direkte forkerte, dels meget lidt troværdige. Mere flakkende, end så mange andre af hans standsfæller var tvunget til at være, var han ikke, og trods de hårde betingelser arbejdede han igennem fire-fem år vedholdene henimod ét og samme mål. Endvidere var han efter sin ansættelse socialt set særdeles godt kørende, og han nød sandsynligvis en for en postekspedient ret stor respekt i sin samtid. Endelig skulle han i betragtning af sin sociale oprindelse efter ansættelsen være betydeligt mere tilbøjelig til at forsvare, end til at bekæmpe det herskende samfunds- og kulturmønster.

III. Videnskab og engagement

1. Sagnet om Holger Danske

For de samtidige anmeldere var Pios afhandling en interessant og værdifuld fornyelse af den hjemlige sagnforskning¹. For den, der vil følge hans vej til socialismen, giver den derimod et indblik i hans intellektuelle liv i foråret 1869, hvor han må

have lagt sidste hånd på værket. Navnlig giver den mulighed for at undersøge, om der i den del af hans tankeverden, der kommer til udtryk i denne bog, forekommer synspunkter og ræsonnementer, som peger fremad mod begivenhederne i sommeren 1871. Kun under denne synsvinkel vil den i det følgende blive betragtet.

Pio indleder med at placere sagnet om Holger Danske i forhold til andre danske og udenlandske sagn. Det tilhører den sagnkreds, fortæller han, der omhandler kampen mellem menneskelivets gode og onde kræfter. Oprindeligt udspringer denne sagntype af naturmenneskets iagttagelser af modsætningen mellem lys og mørke, varme og kulde, der udvikler sig til modsætningen mellem dag og nat, sommer og vinter, og som ender med menneskehedens kamp mod sin egen undergang på den yderste dag. Ligesom vinteren sejrer over sommeren, trækker livets onde kræfter de gode med sig i faldet; men ligesom sommeren igen vil rejse sig og fortrænge vinteren, vil der efter verdens undergang opstå „en ny Himmel og en ny Jord, hvor Aser og Mennesker skal gjenfinde den tabte Guldalders Glæder“. Holger Danske er det danske navn for én af dem, der under det store ragnarok kæmper for menneskene og trods det uundgåelige nederlag giver dem håb om en lykkeligere morgendag.

Dette grundtema: voldsom undergang og frydefuld genopstandelse, genfindes i næsten alle folkeslags sagnverden, men dog med vekslende styrke. Det viser sig nemlig, at et sagn af denne type er mest udbredt, „naar og hvor Despoti eller Adelsvælde er steget til den højeste Grad, eller naar store Ulykker bryder ind paa et enkelt Folk. Derfor finder vi det i Orienten, hvor Undersaatten er sin Fyrstes Slave, derfor blomstrede det mellem Borger og Bonde i Middelalderen, derfor fremtraadte det saa stærkt på Christi Tid, da Religion og Samfundsforhold var i Opløsning og Pauperismen steget til en forfærdelig Højde, medens Nationerne udsugedes og undertrykkedes af Oligarchiet i Rom“. Modsat findes det overhovedet ikke „i den romerske Republiks gyldne Periode, ikke heller i det demokratiske Grækenland; skjøndt Sagnet trivedes i hele det øvrige Norden,

kunde det ikke fæste Rod i Fristaten Island, og hos de engelske Colonister i Nordamerika tabte det sin Betydning og blev til en dunkel Erindring, da Frihedskampen mod Moderlandet sejer-
rigt var udkæmpet“. Kun blandt undertrykte folk findes det
altså, fordi alene de har brug for de løfter og profetier, sagnet
indeholder, „om en gylden Tidsalder, da Vold og Uretfærdig-
hed skal ophøre, da Frihed og Lighed, Velstand, Fred og Ret-
færdighed skal herske paa hele Jorden“, samt „om Befrielse og
national Selvstændighed“, hvor dét er „det første Fornødne“.

Efter dette følger en religionshistorisk vurdering af denne
sagntypes indhold. Pios udgangspunkt er visheden om, at alle
mennesker i sig nærer håbet om „Idealets endelige Opnaaelse“;
men, føjer han til, der er to diametralt modsatte opfattelser
i sagnet om Holger Danske. Idealet heri er „det materielle,
Menneskelivets Ideal“, og det findes i „det egentlige Stats-
legeme, Folkemassen“, det er „vox populi, der her høres“. For
det almindelige folk føles „legemlige Savn og Lidelser som den
nærmeste Byrde“, og det er derfor mod befrielsen for disse
konkrete, jordiske problemer, det retter sin opmærksomhed og
forhåbning. Hertil behøver det i sagens natur en *jordisk* fyrste,
en kriger eller lovgiver med overjordiske eller guddommelige
kræfter og egenskaber – og ham er det, der findes i Holger
Danske eller i en lignende folkehelt.

Den anden opfattelse er den kristne eller de dermed beslæg-
tede. Heri er idealet „immaterielt“, og det findes i „de mere
aandeligt udviklede Klasser og Individer i Samfundet“. For
dem er det almindelige folks forhåbninger uden interesse, fordi
de ikke selv kender til materielle problemer. De er „hævede
herover og kan derfor henvende deres Opmærksomhed paa vore
aandelige Mangler“, som er menneskets „aandelige Afhængig-
hed af Stoffet og Materien“, af det, der „christelig talt kaldes
Syndsbevidstheden“. Følgelig må overklassens ideal ikke blot
få et andet indhold end folkets, det må også i sin virkeliggørelse
række ud over det almindelige jordeliv. Det lavere folks håb
„om Befrielse fra de jordiske, legemlige Onder maatte derfor
hos det tænkende Menneske blive et Haab om Forløsning fra

Synden, Forventningen om en verdslig Fyrste til Forventningen om en himmelsk Frelser“.

Denne brydning imellem „Folketro og Theologi“ kan klarest følges i udviklingen af den jødiske Messias-opfattelse. Den Messias, jøderne i den tidlige historie så hen til, var tydeligvis en folkefører, der ville genoprette Israels frihed og storhed. Senere dukkede forestillingen om den lidende og forsonende frelser op, hvis rige ikke var af denne verden. Selv blandt Jesu disciple møder man den oprindelige Messias-opfattelse, og den levede videre i de følgende århundreder, bl. a. med støtte i Johannes' Åbenbaring. Heri findes „en Opblussen af de ældre jødiske Ideer om et politisk Verdensherredømme“, og skønt den kristne kirke kraftigt modarbejdede dette misbrug af Kristus-skikkelsen, „benyttede Sværmere og urolige Hoveder sig dog hyppigt af Aabenbaringen som af en phantastisk Løftestang, der i det mindste hos Menigmand let kunde opveje alle tørre Dogmer“. Man behøver blot „at nævne et Navn som Thomas Münzers, for at vække Erindringen om alle de Ulykker som apokalyptiske Ideer om det 'tusindaarige Rige' har bragt over Samfundet“².

Endelig i sin afslutning vender Pio tilbage til, hvor han slap den danske folkehelt, idet han søger at vurdere Holger Danske-sagnets betydning for sin egen samtid. For almuen, hævder han, er Holger Danske vedblivende „den nationale Helt“, der engang skal „gjenoplive den hensygnende Selvfølelse og Kraft hos det danske Folk“. Endnu har dette sagn „et Værd for Menigmand, som den Udenforstaaende, den Dannede, ikke ahner. Under Landbefolkningens ensformige Liv, hvor den ene Dag ligner den anden fra Vuggen til Graven, maa Phantasien træde til for at udfylde den Tanketomhed, som vilde opstaa ved Mangelen af virkelige Begivenheder. Den aabner Dørene for sine rige Skatte og trøster Bonden ved Synet af dem for hans Livs Intethed“. Dette, at sagnet endnu er „et fuldblodigt, levende Produkt af Folkemassens Phantasi og Forhaabninger“, viser, konkluderer Pio, at „der trods alle nationale Ydmygelser og, hvad Mere er, trods vor Tids hele Retning mod det Materielle, endnu hos det danske Folk lever en urokkelig Tro paa vor

Kraft til at føre et selvstændigt politisk Liv; det henpeger til svære Ulykker og Trængsler, der skal komme over Landet, – og som for en Del jo allerede er komne; – men det lover ogsaa, at naar *Den* kommer, der kan samle al Hu, al Tanke, al Stræben, al Villie mod eet Maal, da skal Fjenden drives udenfor vore Grændser, og det skal blive „atter Dag“ i Danmark!“.

For Pio er der altså en forbindelse mellem de religiøse brydninger og samfundets lagdelte opbygning. Hvad der er årsag og hvad virkning, tager han ikke præcist stilling til; men når overklassens ideal er „immaterielt“ hænger det udtrykkeligt sammen med, at den for sit eget vedkommende ikke kender til fysisk besvær og elementær sult. Omvendt er det netop disse forhold, der gør almuens ideal „materielt“, ligesom det er den danske bondes ensformige slid fra fødsel til død, der skaber behovet for den trøst, sagnenes eventyrlige verden giver. Den religiøse tvedeling i „Folketro og Theologi“ følger således den sociale skillelinje mellem almue og overklasse, og den har i det mindste delvist sin oprindelse i de forskellige livs- og arbejdsvilkår for de to befolkningslag.

Almuens ideal er „materielt“, hedder det, fordi dets altdominerende problem er „legemlige Savn og Lidelser“. Hvad Pio egentlig mener hermed, ses af de forhåbninger, de undertrykte folkemasser til alle tider siges at nære til den nye verden. Dér skal „Vold og Uretfærdighed“ være afløst af „Frihed og Lighed, Velstand, Fred og Retfærdighed“ samt af „national Selvstændighed“, der i tilfælde af en udenlandsk besættelse er den første forudsætning. Ufri og undertrykte folkegrupper finder man eksempler på såvel i Orienten, i den europæiske Middelalder som i Middelhavslandene på Jesu tid, hvor „Despoti“ og „Adelsvælde“, „Pauperisme“ og almindelig „Opløsning“ var fremherskende. At folket imidlertid også kan føle sig frit, ses under den romerske republik, i det gamle Grækenland, på Island og i de nordamerikanske fristater.

Eksemplerne på *ufri* folk må vise, at undertrykkelsen kan være påført af ydre, men sandelig også af indre fjender. Både i Orienten og i den europæiske Middelalder er det lokale eller

ationale kræfter, der tyranniserer det almindelige folk. I overensstemmelse hermed må eksemplerne på *frie* folk vise, at hvor tyranniets åg er brudt, er i lande med demokratiske og republikanske styreformer, d.v.s. hvor folket har andel i den politiske magt. Folket er kun frit, når også den indre fjende er besejret og den politiske magt erobret. Ganske vist kan nedkæmpelsen af en indtrængende fjende være „det første Fornødne“, men når den er overvundet, kommer turen til den indre. At denne kamp efter Pios opfattelse virkelig kan føres til sejr, ses under den romerske republik, det græske demokrati og et par steder til. Hér var sagn om en kommende folkefører helt eller næsten ukendt, hvilket jo for Pio skulle være udtryk for, at folket er frit. Håbet om et bedre liv på jorden er således ikke kun sagn og eventyr, der kan trøste almuemanden overfor sit livs „Intet-hed“. Når han kan mene, at virkeliggørelsen af det „materielle“ ideal er en historisk realitet, så må det for ham at se også være en dennesidig mulighed, der står åben for menneskene den dag idag.

Imidlertid synes Pio ikke at fastholde denne opfattelse. Under sit forsøg på at bringe sagn af Holger Danske-typen i forhold til udviklingen indenfor den jødiske Messias-tro ender han nemlig i det modsatte standpunkt. Hvor han før positivt beskriver forventningen til folkeføreren, dels abstrakt som almuens sagn, der trøster de undertrykte og giver håb om en forandring, dels konkret gennem nogle historiske eksempler på forhåbningernes virkeliggørelse, tager han nu skarpt afstand fra den tilsvarende jødiske og jødisk-inspirerede udlægning af den profeterede frelser. Thomas Münzer er en af de „Sværmere og urolige Hoveder“, der med bibelen i den ene hånd og sværdet i den anden har søgt at virkeliggøre de „apokalyptiske Ideer om det „tusind-aarige Rige“. Årsagen til dette skred i hans fremstilling skal givetvis søges i, at han undervejs har indført den kristne opfattelse af Messias. For ham, fremgår det klart, er denne religions-historisk set højere udviklet og erkendelsesmæssigt bedømt sandere end den gammeltestamentlige.

Efter den kristne opfattelse måtte det være umuligt at dele

folkemassernes tro på en verden i fuldkommen frihed, eftersom den egentlige lænke på den menneskelige frihed ikke fandtes udenfor, men i mennesket. Det var derfor ikke andre mennesker, tyranner, despoter og lignende, der stillede sig i vejen for frihedens fuldstændige sejr hér på jorden, men mennesket selv. Thi det bar i sig en medfødt „Ufuldkommenhed“; det var kristelig talt „syndigt“ eller „faldet“. Hvor gerne det end ville befri sig, hvor ihærdigt det end prøvede derpå, så nyttede det ikke det mindste – fordi det var menneske. På dette sted i afhandlingen mener Pio bestemt ikke, at virkeliggørelsen af folkemassernes „materielle“ ideal er en dennesidig mulighed; at forsøge ville i al sin enkelhed være at gå imod den menneskelige natur.

Vi må altså konstatere, at Pio det ene sted indgående og medfølelsende skildrer det undertrykte folks forventninger til en kommende befrier – og det andet sted afskrækkende skriver om folk af Thomas Münzers slags, der har taget teorien om en ny verden så bogstaveligt, at de er gået over til praksis. Desværre når han intetsteds frem til at diskutere eller blot formulere som en problemstilling dette forhold mellem folkeføreren og folkeforføreren. Er folkets befrielse en realistisk mulighed? Eller er det et verdensfjernt fantasteri? Pio lægger op til, men hverken stiller eller besvarer dette spørgsmål.

Denne mangel kunne tolkes sådan, at han slet ikke har været sig sin modsigelse bevidst. Alligevel kunne det se ud til, han henimod arbejdets færdiggørelse er blevet klar over, at noget haltede. Ganske vist kan man ikke udpege steder i selve teksten, der positivt udtrykker en sådan usikkerhed; men hvis man gennemlæser hans afsluttende kapitel, må man på baggrund af bogens øvrige indhold undres. Hvor man i dette afsnit måtte forvente en sammenfatning af de indvundne resultater, da fremtræder det i forhold til de foregående som påfaldende fragmentarisk eller ligefrem ufærdigt uden at indeholde noget som helst forsøg på at binde afhandlingens forskellige ender sammen.

Somom han slet ikke har gennemgået Messias-opfattelsens udvikling og spaltning, indskrænker han sig til nogle betragtninger over Holger Danske-sagnetets udbredelse og betydning i sin

samtid. Trods beskrivelsen af almuens „ensformige Liv“, af tilværelsens „Intethed“ for den hårdtarbejdende landbefolkning, mener han ikke, sagnets fortsatte og usvækkede popularitet i det danske folk har noget med disse forhold at gøre. Trods sin viden om, at der overfor almuen står en befolkningsgruppe af „Dannede“, der ikke „ahner“, hvad der rører sig ude i folket, er det heller ikke i denne lagdeling af befolkningen, årsagen skal findes. Den nutidige danske almue er altså ikke tynget af „legemlige Savn og Lidelser“, som det almindelige folk oftest har været det i fortiden; den opfatter ikke, som folket i de fleste andre århundreder har gjort det, „de mere aandeligt udviklede Klasser“ som frihedens fjender. Alene naboen mod syd, der befinder sig indenfor „vore Grændser“, er årsagen. Ikke mindre forbavsende virker det, at „*Den*“, der engang skal drive fjenden ud, uden vaklen opfattes som en folkebefrier. Frygten for „Sværmere og urolige Hoveder“ er åbenbart helt glemt.

Er forklaringen på denne matte afslutning på en ellers interessant afhandling, at Pio fornemmer en modsigelse, men ikke rigtig kan få hold på den? I det mindste virker det påfaldende, at han så klart kan behandle bogens to hovedlinjer hver for sig; men når han skal til at konkludere, så er han enten tavs eller må ty til forenklinger, der ikke engang yder Holger Danske-sagnet retfærdighed. Som Pio fremlægger sagerne, såvel forstår som støtter han *begge* de stridende opfattelser: almuen har grund til at opfatte den kommende som en verdslig fyrste, der vil virkeliggøre det „materielle“ ideal – og overklassen har grund til at tro, at et jordisk „tusindårsrige“ er en farlig vildfarelse, der kun vil bringe ulykke over menneskene.

Sammenfattende kan det konstateres, at to vigtige temaer i *Sagnet om Holger Danske* peger klart fremad mod 1871.

Det på kortere sigt vigtigste må være hans opfattelse af almuens ældgamle tro på en bedre, måske en fuldkommen verden. Denne tro er folkets egen, fordi den er bestemt af de materielle forhold, kun dét lever under. Den er dennesidig, fordi det er gennem en jordisk befrielse for de daglige byrder, den søger sin opfyldelse. Heroverfor står overklassens tro på

menneskets medfødte „Ufuldkommenhed“, der i sig selv udelukker muligheden for en jordisk befrielse. Selvom Pio i overensstemmelse hermed i historien finder afskrækkende eksempler på, at folket – helt eller delvis – har befriet sig for den „nærmeste Byrde“ og har erobret den politiske magt i samfundet.

Imidlertid viser afslutningskapitlet, at Pio i foråret 1869 ikke ser større ligheder mellem folkets livsforhold før og nu. Han gør kun et halvhjertet forsøg på at overføre de problemstillinger, han selv siger var de dominerende i fortiden, på sin egen samtid. På dette tidspunkt må han vel mene, at verden og Danmark har ændret sig for meget siden da til, at en retfærdig sammenligning kan foretages. Således mener han tilsyneladende ikke, at den europæiske situation i slutningen af 1860'erne på mindste måde ligner hans egen beskrivelse af tiden omkring Kristi fødsel, da religion og samfund var i opløsning, „Pauperismen“ umådelig og den romerske undertrykkelse uudholdelig. Og han mener tilsyneladende heller ikke, at det almindelige folks længsel efter en ny og bedre morgendag, som han har fundet tegn på var til stede både i naturmennesket og i alle senere historiske perioder, også er levende i nutidens danske almue – og fortsat vil være det, selvom Dannevirke atter skulle blive Danmarks sydgrænse.

Såvidt Pio i øjeblikket har indblik i almuens forestillingsverden, sidder Holger Danske altså udelukkende og venter på at kunne tage del i det forestående opgør med Danmarks ydre fjender. Dét, der for Pios vedkommende specielt peger fremad mod 1871 er da, at han har udviklet en opfattelse af historien, der tildeler det almindelige folk en selvstændig rolle i det historiske forløb, klart adskilt fra andre befolkningslags. Hvis og når denne erfaring blev inddraget i hans nutidsopfattelse, ville det give Holger Danske-skikkelsen en anden og mindst lige så vigtig opgave som den nationale befrielseskamp – foruden naturligvis at det ville bringe den nutidige folkehelt i langt bedre overensstemmelse med hans historiske Jeg, som Pio beskriver det. Kan det mon på denne baggrund vare længe, før Pio bliver sig bevidst, at den kraft, han selv kalder folkets ældgamle drøm

om „Frihed og Lighed, Velstand, Fred og Retfærdighed“, også er med til at give helten hans nutidige popularitet, selv i Danmark?

Flere gange efter 1871 hævder han selv, at det netop var sådan, det hele begyndte³. Mest indgående behandler han sin udvikling mod socialismen i erindringerne fra 1877. Heri hedder det, at han i begyndelsen af 60'erne fattede interesse for studiet af den ældre folkedigtning. I de følgende år stiftede han bekendtskab med små og store fortællinger af mere eller mindre fantastisk indhold:

„men samtidig fik jeg et godt Indblik i Proletariatets Maade at tænke og tale paa og blev bekendt med de Forhaabninger, der midt i Elendigheden næredes af hele den undertrykte Folkemasse. Disse Fantasier om en kommende Guldalder vakte navnlig min Opmærksomhed, og ved at undersøge dem nøjere, fandt jeg, at der ikke gaves et eneste Folkeslag, uden at de var bekendt med dem. *Dette paafaldt mig naturligvis*, og jeg kom omsider til det Resultat, at en saa fælles og ensartet Følelse maatte have sin Grund i noget Alménmenneskeligt, i Noget, som paa én eller anden Maade maatte indeholde en Gran af Sandhed. At der ikke vilde komme en Tid, da Floderne skulde løbe med Mælk og Honning eller stegte Duer flyve om i Luften, var begribeligt nok, men det havde derimod ikke noget Unaturligt i sig at vente, at Menneskeheden maatte kunne naa fremad til en nogenlunde sorgfri Tilværelse, og at denne vilde kunne naas temmelig hurtigt, hvis Alle blev enige om at arbejde henimod dette Maal“⁴.

Denne undersøgelse af *Sagnet om Holger Danske* må siges i meget høj grad at understøtte Pios egen fremstilling af en del af begivenhedsforløbet forud for 1871. Så tæt ved de opnåede resultater ligger den, at sætningen, der begynder: „Dette paafaldt mig naturligvis . . .“, sandsynligvis kan føres tilbage til og udtrykker den periode af selvkritik, overvejelse og udvikling,

som Holger Danske-bogen synes at vise, dens forfatter var på vej ind i.

Det andet, på længere sigt vigtigste af bogens temaer, der peger fremad, vedrører den dybe overensstemmelse, Pio påstår, der er, mellem almuens og overklassens opfattelse af idealets sande indhold. Var det „materielt“ eller „immaterielt“? Et klart valg imellem de to muligheder foretog han mærkværdigvis ikke, skønt hans egen indgående behandling af dem begge burde have overbevist ham om, at den ene måtte udelukke den anden. Kun én af dem kunne være sandheden.

Ikke desto mindre er de to opfattelser identiske på ét i denne sammenhæng centralt punkt. Almuens sagntype handlede om den gamle verdens voldsomme undergang, der skulle efterfølges af en ny, hvor menneskene skulle „gjenfinde den tabte Guldalder“. Engang har menneskeslægten altså levet i en lykketilstand hér på jorden, som den er blevet tvunget ud af og derfor håber engang at kunne vende tilbage til. Overklassens teologiske spekulationer byggede på påstanden om menneskets medfødte viden om, at det var „faldet“ på det, der „christeligt talt kaldes Syndsbevidstheden“. Også her er der altså tale om en oprindelig tilstand af fuldkommenhed, hvorfra mennesket er faldet, og hvortil det håber engang at komme op igen. I begge tilfælde er det oprindelige fuldkomment, det nuværende ufuldkomment og det kommende en tilbagevenden til det fuldkomne. Hvor almuen opfatter udviklingsforløbet som en bevægelse fra frihed, over undertrykkelse til befrielse, forestiller overklassen sig, at den går fra uskyldighed, over synd til genopstandelse.

Som bekendt arbejder socialismen-marxismen med et lignende tredelt udviklingsforløb, man kunne beskrive som en bevægelse fra fællesskab over arbejdsdeling til samarbejde. For filosofen Villy Sørensen, der har fået øje på dette påfaldende sammentræf, har Marx faktisk kun erstattet det kristne „syndefald“ med „fremmedgørelsen“, der er det „sækulariserede, det uskyldige syndefald“. Thi det er, skriver han, „ejendommeligt“ at iagttage, at „det gamle skema: uskyldighed, sved, genopstandelse, i social-historisk skikkelse: fællesskab, arbejdsdeling, sam-

arbejde, stadig ligger til grund for den filosofi, der grundigst ville frigøre menneskene fra den religiøse verdensfortolkning og dermed fra „synden“. Og, slutter han, „når denne højst rationelle teori, (socialismen-marxismen), trods sin vanskelige abstrakte karakter, fik så stor praktisk virkning, *skyldes det måske i sidste instans dens forankring i denne mytiske irrationalitet*. Heri ligger en modsigelse, som marxismen ikke har ophævet“⁵. Således skulle ikke kun sagnet, myten og religionen, men også socialismen – som bevægelse, ikke som teori – stikke sine dybeste rødder i irrationalitetens og fantasiens underverden og dermed i virkeligheden blot blive et sidste skud på en ældgammel stamme.

Set i dette perspektiv er Pios daværende standpunkt interessant. For det første er han som Marx blevet opmærksom på et udviklingsskema, der trods sin formelle lighed med det kristne reelt er i klar modstrid hermed. Almuens ønske om befrielse kræver iflg. Pio sin virkeliggørelse hér på jorden. Skønt forskellige i meget er Marx og den almue, der læses om hos Pio, enige på dette væsentlige punkt. For dem begge er idealet „materielt“. For det andet forløber udviklingen i den samme bølgebevægelse såvel efter Marx' som efter det udviklingsskema, Pio tillægger almuen. Selvom den socialistiske treklang: fællesskab, arbejdsdeling, samarbejde, næppe kan betegnes som ganske klar, er den naturligvis præcisere end almuens mere abstrakte: frihed, undertrykkelse, befrielse. Men dette ændrer ikke det forhold, der i denne forbindelse er det afgørende, at begge lader menneskeheden komme fra noget, der var bedre end det nuværende, og som den derfor ustandselig søger tilbage til. Endelig for det tredje er der et fuldstændigt sammenfald i opbygning mellem alle de nævnte udviklingsskemaer. Såvel Marx', almuens som overklassens, af hvilke Pio fortsat foretrækker det sidstnævnte, er tredelt. Så påfaldende er denne lighed i grundopfattelse, at man på linje med Villy Sørensen kunne forestille sig, de alle hentede deres folkelige tiltrækningskraft det samme sted fra: i menneskets inderste, følelsesmæssige forventninger og forhåbninger.

Pios udvikling fra engageret iagttager af almuens åndelige liv til stifter og leder af den socialistiske arbejderbevægelse i Danmark kunne derfor opfattes som et levende udtryk for det blodets bånd, Villy Sørensen formoder, binder folkereligionen og arbejderbevægelsen sammen. Endnu mens Pio arbejder med Holger Danske-bogen tilslutter han sig det kristne, „immaterielle“ ideal. Samtidig har han dog kendskab til almuens ideal, der er „materielt“, men som iøvrigt svarer til det kristne ved at være tredelt. På ét eller andet tidspunkt må det som sagt tænkes, han opdager, at almuens ideal også har sin berettigelse på hans egen tid. Og når dette punkt er nået, kan der ikke være langt til det sidste spring – springet over i socialismen, hvis ideal ligner almuens ved at være „materielt“ og både almuens og overklassens ved at være tredelt. Følgelig kan dette spring ikke have forekommet ham overvældende stort. Tværtimod kunne denne undersøgelse af *Sagnet om Holger Danske* meget stærkt tyde på, at Pio, den dag han for alvor konfronteredes med socialismen, *ikke* har opfattet den nye lære som noget egentligt nyt, men blot som en moderniseret udgave af den længsel efter frihed, han vidste, folkemasserne til alle tider havde næret.

Da Pio i 1877 skal huske tilbage, skriver han, at da han var nået frem til erkendelsen af drømmen om en bedre verden som noget almenmenneskeligt, der indenfor visse grænser burde kunne virkeliggøres, så

„fulgte Resten saa temmelig af sig selv. Jeg stødte snart paa Beretninger om de forskellige ældre kristelige Sekter, der havde saadanne Formaal, jeg opdagede den samme Tanke i Munkelivet og i mange andre af Middelalderens Fremtoninger. Endelig blev jeg paa det Rene med, at disse „utopiske“ Idcer, som Modstanderne kalder dem, ogsaa i Nutiden eksisterer, ikke som fantastiske Drømmerier, men som en i Praksis udførlig *Lære*, og fra dette Øjeblik var jeg denne Læres urokkelige Tilhænger⁶.“

Endnu er der intet konstateret om Pios interesse for de urkristne menigheder, for munkeordner og andre middelalderlige

„Fremtoninger“; men vi noterer, at han seks-syv år efter, at det faktisk havde fundet sted, husker det første møde med socialismen som en opdagelse af, at fortidens såkaldte „utopiske“ ideer lever videre i nutiden. I dette tilbageblik var den eneste forskel, at socialismen var grundigere gennemtænkt og mere praktisk orienteret end fortidens ubestemte drømmerier, hvilket vel kun yderligere må have tiltrukket ham. I hvert fald, husker han, kunne han øjeblikkelig gå ind for den nye lære. På den baggrund, som gennemgangen af *Sagnet om Holger Danske* har skabt, forekommer denne fremstilling af den sidste del af begivenhedsforløbet forud for 1871 særdeles troværdig.

Men hvis meget i denne bog taler for en tilnærmelse til socialismen, er der også noget, der direkte kunne modarbejde en sådan. Her tænkes på Pios tilslutning til det kristne menneskesyn og troen på en himmelsk frelse som den eneste mulighed – på trods af en udtalt sympati for det almindelige folk i dets undertrykkelse. Mens Marx ønskede at befri mennesket fra fornemmelsen af at være „syndig“, vedkender Pio sig en religiøs tro, der modsat ville hjælpe mennesket til bevidsthed om dets medfødte „Ufuldkommenhed“. Hvor velbegrundet og retfærdig Pio end synes at ville opfatte folkets befrielse, så må det for øjeblikket have været ham umuligt at tro på den fuldkomne og definitive virkeliggørelse af almuens ideal.

For hvordan, ville han kunne spørge, skulle et ufuldkomment væsen som mennesket dog kunne skabe noget fuldkomment? Og hvor farligt er ikke det menneske, der tror sig fuldkomment eller tror at kæmpe for en fuldkommen sag! Han kan derfor have forestillet sig, at hvis man lettede almuemanden for en del af hans „nærmeste Byrde“, så ville også han som „den Dannede“ før ham komme til at indse sin egen og alle menneskers ufuldkommenhed. Klarest ses dette i bemærkningen om „de mere aandeligt udviklede Klasser“, der ikke kender til materielle problemer og *derfor* kan „henvende deres Opmærksomhed paa vore aandelige Mangler“.

Så vidt han på dette tidspunkt har overskuet sin egen modsigelse, må det således være utænkeligt, at han fuldt og helt

har delt folkemassernes tro på en uafvendelig dommedag, der skulle indvarsle det jordiske „tusindårsrige“. På samme måde måtte han – hvis han allerede dengang havde kendt Marx – have taget afstand fra dennes ligeså inderlige tro på, at efter den nuværende samfundsordens uundgåelige sammenbrud ville det klasseløse samfund med lovmæssig nødvendighed rejse sig på ruinerne. Dertil, ville han sikkert have følt, kendte han det „syndige“ menneske for godt. Den modsigelse, Villy Sørensen påpeger marxismen rummer mellem den rationelle teori på den ene side og dens tilhængeres inderste irrationelle tilskyndelse til at slutte sig til bevægelsen på den anden, var således ikke Pios; *hans* modsigelse bestod i, at han delte det almindelige folks længsel efter frihed – på trods af sin dybe mistro til, at længslen nogensinde skulle gå i opfyldelse.

2. Dags-Avisen

Hvis man gennemser samtlige 62 numre, som bladet udkom i fra den 6. oktober til den 30. december 1869, vil man bemærke, at der fra den 29. oktober til omkring midten af december hver anden eller hver tredje dag blev bragt én større artikel. Enten behandler den et selvstændigt emne eller også indgår den i én af de fire artikelserier, der afløste hinanden efteråret igennem. Ud af disse ialt 21 artikler er der kun én, som i kraft af et citat med fuldstændig sikkerhed kan siges at være skrevet af Pio⁷. Derudover er der dog endnu to, der efter al sandsynlighed ligeledes er hans værk⁸.

Når man alligevel tør tillægge Pio ansvaret for samtlige 21 artikler, har det flere årsager. For det første tyder meget på, at det er én person, der står bag alle artikler, fordi de har en klar indbyrdes lighed og dermed et bestemt særpræg i forhold til bladets øvrige stof. Mens *Dags-Avisen* i almindelighed begrænser sig til korte meddelelser, klip fra den øvrige presse og anekdotiske fortællinger, indeholder disse artikler en ret indgående og ofte kritisk behandling af vigtigere sager. Derudover forekommer de stilistisk at ligge hinanden meget nær, ligesom de indholdsmæssigt behandler nogle få bestemte emneområder.

Når redaktionen, som det vil huskes, i bladets afskedsartikel taler om de mange kritiske udfald, der er blevet bragt, kan det kun være på disse 21 artikler, der tænkes. Og de var, som det tydeligt pointeres, skrevet af en „tredie Mand“, der var blevet knyttet til bladet med denne specielle opgave⁹.

At forskellige omstændigheder sandsynliggjorde, at denne person var Pio, er tidligere vist; men også nogle helt konkrete forhold peger i den samme retning. Foruden den kendsgerning, at tre af artiklerne efter alt at dømme *er* skrevet af Pio, er der intet, hverken i form eller i indhold, som taler imod, at dette ikke også skulle gælde de øvrige. Tværtimod minder den retoriske fremstillingsmåde, der i modsætning til tidens almindelige journalistiske stil ligger nær det talte sprog, overordentlig meget om hans artikler fra 1871, og trods stedwise uklarheder indeholder flere artikler synspunkter og meninger, der genfindes i *Sagnet om Holger Danske*. Også på dette grundlag tør man derfor konkludere, at det var én mand, der stod bag samtlige artikler, samt at denne ene var Pio.

Artiklerne fordeler sig i en mindre gruppe om politiske og sociale problemer i samtiden og i en større, der tager sig af kirkelige spørgsmål.

Om den indenrigspolitiske situation i Danmark forud for åbningen af rigsdagssamlingen 1869–70 bringes en længere artikel. Søgelyset retter sig heri mod konseilspræsidenten, grev Frijs, der på det daværende tidspunkt gennem fire år havde ledet en regering, udgået fra de kredse, der siden nederlaget i 64 kaldte sig „de nationale godsejere“. I denne længere regeringsperiode tager artiklen sit udgangspunkt, idet den kalder det et gode, landet ikke har været forvænt med under sit hidtidige konstitutionelle liv. Årsagerne hertil må søges i landets udprægede behov for ro efter den sidste krig, hvor „Partiernes særegne Interesser maatte opgives for det almindelig Bedstes Skyld“. De gamle „udprægede Parti-Førere“ måtte trække sig tilbage for at give plads til andre politiske ledere, af hvilke ingen „var stærkt paavirket fra den ene eller anden Side“. Denne frihed i forhold til partierne sikrede ministeriet Frijs en

udbredt tillid i rigsdagen, således at konseilspræsidenten trods en „temmelig kraftig tilnærmelse til „en af de bondevenlige Fraktioner“ hele tiden kunne regne med støtte fra de nationalliberale. Vel, slutter artiklen, kan regeringen ikke fremvise de store resultater, men den må takkes for den „rolige og lidenskabsløse Tid, som Landet har tilbragt under dens Ægide“. Herunder har det kunnet genvinde sine kræfter, ordne administrationen, udvikle kommunikationsmidlerne, genopbygge sit forsvar og forbedre forholdet til udlandet. Håbet er derfor, at „den forestaaende Rigsdagssession ikke maa bringe nogen Personforandring, navnlig ikke med Hensyn til Konseilspræsidenten“¹⁰.

I efteråret 1869 går Pios politiske sympatier altså klart i konservativ og national retning. Selvom personen Frijs tydeligvis spiller en større rolle for hans standpunkttagen end de kredse og personer, der støttede konseilspræsidenten, må Pio alligevel alene på grundlag af sin tankegang karakteriseres som konservativ, endog med en tilsætning af despekt overfor *partipolitikerne*. Den ro og stabilitet, der hævdes at have været påkrævet efter nederlaget i 64, mener han øjensynlig fortsat var vigtigere end noget andet endnu fem år efter, selv vigtigere end de store reformer, han må erkende, regeringen havde forsømt at sætte igang. Og de gamle partier og partiførere, hvormed må menes navnlig de nationalliberale, men også bondevennerne, siges at have plejet deres „særegne“ interesser, mens rigsdagens nye medlemmer, de nationale godsejere, der var uden påvirkning „fra den ene eller anden Side“, repræsenterede og arbejdede for „det almindelige Bedste“.

Anden gang, der bringes en artikel med hovedvægt på en enkelt person, er det en kritisk behandling af grev Frijs' politiske modpol, nemlig franskmanden Henri Rochefort. Denne, der senere blev leder af den socialistiske arbejderbevægelse i Frankrig, var i efteråret 1869 under dramatiske omstændigheder vendt tilbage fra sit udenlandske eksil for at deltage i de parisiske omvalg sidst i november. Herunder, hedder det i artiklen, ved sine voldsomme udfald mod kejserdømmet og den bestående

samfundsform er han blevet centrum for alles opmærksomhed; „de ældre Republikanere, Ledru-Rollin og Louis Blanc, Heltene fra 1848, træde aldeles i Skygge ved Siden af denne gigantiske „Lygte'-Mand“¹¹. Men hvor, spørges det, skal man finde grunden til, at denne middelmådige taler uden tvivl vil blive valgt med en „enorm Majoritet“? Den skal findes „udenfor ham“, lyder svaret: „den store Masse, der instinktmæssigt føler, at Samfundets nuværende abnorme Forhold, Arbeidernes elendige Stilling, Staternes Gjæld og Fyrsternes Ødselhed, ikke kan vedvare, sætter sig kommunistiske og socialistiske Ideer i Hovedet og pønser paa at nivellere hele den bestaaende Ulighed i Livsvilkaarene hos de forskjellige Stænder“. Til dette formål behøver den en fører, „der ikke lader sig afskrække fra at stræbe efter en Ting, fordi den er uopnaaelig“, og som „kan følge med den store vægelsindede Hob gennem Ordskvalder og Blodsudgydelse“. I sig selv er han ingenting; „han er blot det Talerør, hvorigennem Folket udbrøler sine Trudslar mod det Bestaaende“. Hans politiske fremtid beror derfor ene og alene „paa Styrken af de revolutionære Kræfter, der drive ham frem, eller, med andre Ord, paa hvornær Landet staaer ved sin næste politiske Omvæltning“¹².

Opfattelsen af folkets leder som et spejlbillede af folkemassernes vrede og forventninger kendes jo fra *Sagnet om Holger Danske*. Interessant er det derfor i denne artikel at iagttage, hvorledes han, hvad der savnedes i hans sagnhistoriske afhandling, for første gang for alvor bringer sin historiske indsigt i anvendelse på nutiden. I forsøget på at forklare Rocheforts uforståelige, men indiskutable popularitet i den parisiske befolkning benytter han sig tydeligvis af de resultater, han under studiet af forholdet mellem folket og Messias-skikkelsen er nået frem til. Bemærkelsesværdigt er det ligeledes, at den modsigelse eller uklarhed i hans fortolkning af Holger Danske-sagnet, der er konstateret, fortsat er til stede og heller ikke synes at være kommet nærmere sin afklaring. Også denne artikel rejser nemlig spørgsmålet, om folkets „Talerør“, i dette tilfælde Rochefort, var en folkefører eller en folkeforfører.

Umiddelbart kan det jo ikke diskuteres, at Pio tager skarpt afstand fra dette redskab for den „vægelsindede Hob“, der ledes af instinkter og følelser; men det må ikke overses, at han på den anden side skriver indforstået om „Arbeidernes elendige Stilling“ og „Samfundets nuværende abnorme Forhold“. At der med sikkerhed ikke blot er tale om en gengivelse af nogle påstande, som han iøvrigt selv finder uhyrlige, må fremgå af, at han i andre artikler benytter lignende eller identiske synspunkter som sine egne. Eksempelvis hævder han under en kritik af militærudgifterne både i Danmark og i udlandet, at påstanden om hensynet til den europæiske ligevægt kun er et skalkeskjul. „Den egentlige Fjende, som saavel Preussens, som Frankrigs enorme Hære skulde bekjæmpe, er – Folket, det arbeidende og sultende Folk, der efterhaanden er kommet til den Overbevisning, at de nuværende Regjeringer paa en altfor hensynsløs og uforskammet Maade glemmer, hvilke Klasser af Befolkningen, der udgjøre Majoriteten. I Tilfælde af en Arbeideropstand vilde Louis Napoleon og Bismarck kun have deres villieløse, veldresserede Hær at støtte sig til, og for at kunne vedligeholde denne Helvedsmaskine, udsuges det Folk, der engang i Fremtiden selv vil afgive Skiverne for de hensigtsmæssige „Kuglesprøjter““¹³. Skønt forfatteren af disse linjer sikkert ligeså godt kunne have været Rochefort som Pio, synes det altså ikke at have nogen indflydelse på Pios bedømmelse af Rocheforts og folkemassernes optræden. Rochefort-artiklens afvisning af angrebene på det bestående er ikke til at tage fejl af, og beskrivelsen af det almindelige folk som „den store vægelsindede Hob“ er ikke mindre tydelig.

Yderligere er det interessant at iagttage, at Pio i denne artikel, så vidt vides, for første gang skriftligt berører de politiske strømninger i samtiden, han kalder „kommunistiske og socialistiske Ideer“. At han endnu i efteråret 1869 afviser både dem og Rochefort må selvsagt bemærkes, men kan næppe overraske. Til forståelsen af hans senere udvikling er det derimod særdeles betydningsfuldt, at han allerede i dette efterår sætter lighedstegn mellem folkets irrationelle forestillinger, som sagnhistorien

rummer så mange eksempler på, og de socialistiske ideer i samtiden. Netop dette punkt betragtedes jo ovenfor som en væsentlig årsag til, at han senere så gnidningsløst kunne gå over til socialismen. Dét, der på dette tidspunkt stod tilbage, var altså „blot“, at han fra at frygte folkets befrielse og hade dets falske profeter – skulle til at tro på folket og endog selv blive én af profeterne.

I en længere artikelserie rettes en kraftig kritik mod det konstitutionelle monarki eller *konstitutionen*, som denne statsform nu kaldes. I princippet skulle den være „en Mellemvej mellem Absolutisme og Demokrati, den skulde forene Fordelene ved Monarkiets Centralisation af Bestyrelsen med den i Republikken betonedede personlige Frihed og Lighed for Loven; den skulde forhindre Selvherskerens Overgreb og det lavere Folks Udskeielser“. I praksis har den imidlertid været en stor fiasko. I England har folket ikke fået del i magten, og i Frankrig er staten helt uden effektivitet og handlekraft. I stedet bør man vælge: *enten* må man lægge sig fast på den absolutistiske statsform *eller* også på den demokratiske og – når man har valgt – gennemføre den foretrukne i sin mest konsekvente form¹⁴. For Pio måtte et klart valg uanset „farven“ være langt at foretrække fremfor det uldne midterstandpunkt, der ingen vegne førte.

Denne forsmag for de „rene“ standpunkter i politiske spørgsmål vender tilbage igen og igen i Pios artikler. Eksempelvis skriver han under en omtale af udviklingen i Frankrig, at det dér som „i de fleste andre konstitutionelle Lande vil blive Midterpartiet, den „gyldne Middelmaadighed“, der faaer Magten. Tiers-Partiet bestaaer af Mennesker, der igrunden ere blottede for enhver politisk Farve, og hvis Optræden ganske afhænger af de to Yderpartier. Bliver Demokraterne for radikale, saa flygter Tiers-Partiet til de Reaktionære; skulde de gjøre dem det for broget, saa ville de igjen forene sig med de Radikale; Hovedsagen for dem er at forhindre enhver Yderlighed, men dermed tillige enhver kraftig Beslutning“¹⁵.

Hvis man derfor skal forsøge at danne sig et overblik over Pios politiske sympatier og meninger i efteråret 1869, må de

naturligvis tage sig en smule flertydige ud. Det må stå fast, at han i den aktuelle danske situation støtter ministeriet Frijs og vender sig imod de nationalliberale og bondevennerne. I mere principielle og også i udenlandske sager har han imidlertid ikke kun konservative sympatier, men synes i nogen grad at respektere andre standpunkter, blot de vel at mærke er konsekvente. Det gustne overlægs politik er under alle omstændigheder det værst tænkelige; ligger den politiske sandhed efter hans mening oftest til højre, så kan den måske i visse situationer befinde sig til venstre – men aldrig midt imellem. Indtil videre er han dog en meget skarp modstander af en mand som Rochefort og de ideer, denne gør sig til talsmand for; men heller ikke engang i denne forbindelse kan han skjule en modsætningsfuld interesse for det almindelige folk. Dets uberegnelighed frastøder og gør ham bange, men dets ulykke rører og tiltrækker ham også.

Kvantitativt spiller artiklerne om kirkelige emner den dominerende rolle i *Dags-Avisen's* 62 numre. De består af to artikelserier, der løber i forlængelse af hinanden. Den ene handler om det forestående kirkemøde i Rom, den anden om kirketrangen i København.

Artiklerne om kirkemødet er i virkeligheden en gennemgang af romerkirkens historie. I begyndelsen, da kristendommen „udgik fra sin Stifters Haand“, indeholdt den „de vigtigste og mest velgjørende Sandheder“, der „i en ganske simpel og ukunstlet Fremstilling“ tog sigte på at fremme „Menneskenes Ro og Tilfredshed“. Men denne tilstand af naturlig og ædel „Simpelhed“ varede ikke længe. Der udviklede sig efterhånden et præsteskab, der hævdede sig over menigheden, og heroppe tolkede skriften på en stadig mere kompliceret og fortænkt måde. Fra disse udskilte sig igen bisperne og paverne, og fra da af degenererede såvel religionen som kirken for alvor. De skiftende paver „gjorde Religionen til en Stats- og Finanssag“, de „droge Gjenstande af det almindelige Liv ind under Religionen og afholdt de Verdslige fra at bruge deres Forstand“. Dette vakte natur-

ligvis modstand, og navnlig i 1700'tallet var kampen mod „Klerkernes fornuftdræbende Favntag“ effektiv. Virkningen heraf kom til syne under den franske revolution, og trods *restaurationen* har det i dette århundrede ikke være muligt for romerkirken „at forhindre Udbredelsen af de ved den større Oplysning fremkomne friere kirkelige Ideer“. Såvel i Frankrig som i Tyskland protesterer også katolikker mod begrænsninger af den personlige, politiske, videnskabelige og åndelige frihed. Det må derfor forventes, at den romerske „Falang, der styredes af een Villie og var uberørt af alle nationale og personlige Følelser, fremmed for Patriotisme som for Familiebaand, vil opløse sig; de enkelte Landes Geistlighed vil træde i et inderligere Forhold til Folket og Regeringen og blive mere modtagelig for verdslig Paavirkning“.

For de protestantiske lande vil denne udvikling kun få indirekte følger, der til gengæld vil være uberegnelige. Til alle tider har katolicismen været „uadskillelig forbundet med den absolute Kongemagt; et Præsteheredømme og et Tyranni fordre de samme Betingelser for at kunne existere. Bliver nu det førstes Magt brudt, vil det andet ikke have langt tilbage, og vort Aarhundrede vil da se hele Europa befriet fra den politiske Ufrihed, der for Øieblikket i større eller mindre Grad hersker i alle Stater“. Fra disse er Danmark dog undtaget, men vi vil slippe for et ellers uundgåeligt opgør med den udenlandske reaktion. Derfor er det også en dansk interesse, at der slås „et Slag for den Sag, som vort Aarhundrede har sat paa sin Fane: *Menneskets og Menneskeaaandens Frihed*“¹⁶.

Som kristendommen efter Pios opfattelse oprindelig var, har den tydeligvis hans store sympati og interesse. Han fremhæver dens simpelhed og ædelhed, der gjorde den både forståelig og tilfredsstillende for menigmand. Han finder det prisværdigt, at der indenfor urmenighederne ikke havde udskilt sig et lag af lærde eller gejstlige, der stod over og ledede de øvrige; alle indtog deres ligeberettigede plads, og enhver var sin egen leder og præst. Endelig understreger han kraftigt, at kirken dengang udelukkende samlede sig om gejstlige sager og ikke optrådte

som en fjende af fornuften, oplysningen og den personlige frihed. Det må være denne tilstand af sandt kristenliv, der efter Pios mening er ved at vende tilbage i hans egen tid. Løftestangen er fornuften og oplysningen, og varslerne om det forestående gennembrud er de „friere kirkelige Ideer“, der flourer overalt. I stedet for den romerske enhedskirke skulle komme nationale og folkelige kirker, der var praktiske og udadvendte samt åbne overfor tidens krav om frihed.

For Pio er der således ingen modsætning mellem den sande kristendom og den virkelige frihed. Tværtimod må genoprettelsen af en kirke, byggende på de oprindelige idealer, betragtes enten som en forudsætning for eller som en følge af frihedens kommende sejr. Dette ses også af, at han sætter friheden på det kirkelige område i forbindelse med friheden på det politiske område. Menneske- og samfundslivet må betragtes som en totalitet; enten har man frihed, eller også har man det ikke.

I sine artikler om kirketrangen i København hævder Pio, at de københavnske kirker står tomme seks af ugens syv dage, og præsterne holder tilsvarende fri. Man kunne måske indvende, at „hvis en københavnsk Præst vilde besøge de Fattige i hans Sogn, saa vilde han faa nok at bestille ogsaa de sex Dage“. Men han foretrækker som alle de andre at tjene fedt på konfirmationer og begravelser. Den samme særbehandling af velhavende folk møder man også under selve gudstjenesten. Som i teatret kan man reservere de bedste stole i kirken, prædiken bliver holdt på en affekteret og unaturlig måde, og man udsættes konstant for opfordringer til at betænke kirken økonomisk. Hvis dette blev afskaffet, kunne man måske få menigheden til at føle, at „om ikke andre Steder, saa eksisterer der dog endnu i Guds Hus Lighed for Alle“. Indtil det er sket, må man forstå, at folk ikke kommer i kirken.

Og alligevel vil det nok ikke være tilstrækkeligt. Hvis man ser på det store flertal af byens befolkning, kan man dele den i „den arbejdende Klasse“ og i „den egentlige Middelstand“. Den første består af „saavel Dagleiren, som Fabrikarbeideren og den ubemidlede Haandværker“, og blandt disse er der en ud-

bredt ligegyldighed overfor kirken og religionen som sådan. At en mand fra dette befolkningslag føler sådan, kan ikke for-
bavse. „Ifølge sin fortrykte Stilling, der ofte bringer ham til at
modtage Søndagsarbejde, er han næsten afskaaret fra Benyt-
telse af Kirkerne; paa Grund af Hovedstadens særegne For-
hold kjender han ikke sin Sognepræst, eller ved maaske knap
til hvad Sogn han hører“. Den anden gruppe, middelstanden,
udgøres af „de velstaaende Haandværkere og Handlende, samt
de mindre Embedsmænd“. De føler ikke ligegyldighed, men
snarere „et Slags Fjendskab mod den moderne Kristendom“. På denne baggrund, lyder konklusionen, er det udelukket, at
noget større tal skulle benytte sig af kirkerne¹⁷.

Den kritik, der i denne artikelserie rettes mod den køben-
havnske kirke, har altså intet med den herskende teologi at gøre;
den tager udelukkende sigte på kirkens forhold til menigheden
og i en vis forstand til det omgivende samfund. Hovedpåstanden
er, at størstedelen af den københavnske befolkning nærer enten
ligegyldighed eller direkte fjendskab overfor præsterne og kir-
ken. At fjendskabet specielt forbeholdes middelstanden begrun-
des ikke; derimod nævnes der jo flere forhold til belysning af
den ligegyldighed, man møder i „den arbejdende Klasse“. Kirken
gøres næppe direkte ansvarlig for, at de socialt ringest
stillede har svært ved at finde tid til at gå i kirke, og at de har
vanskeligt ved at identificere sig med en bestemt præst og hans
sogn. Til gengæld tillægges den med eftertryk skylden for andre
forhold, der *forstærker* skadevirkningerne af de særlige arbejds-
og livsvilkår i hovedstaden. Dens præster gør intet for i det
daglige at kontakte de fattige og andre trængende medlemmer
af menigheden, men bruger tiden på at indkassere penge fra
de rige. På samme måde er selve gudstjenesten præget af en
despekt og ligegyldighed overfor almindelige mennesker, der
står i tydelig kontrast til den hensyntagen og opmærksomhed,
der vises de velhavende. Den „Lighed for Alle“, Pio mener, man
burde kunne forvente af og i kirken, eksisterer ikke mere.
„Guds Hus“ er med præsternes aktive medvirken blot blevet et
spejlbillede af det omgivende samfund.

I disse artikler kommer Pio imidlertid også til at demonstrere en anden side af sit syn på forbindelsen mellem kirke og samfund. Efter hans opfattelse er det nemlig folks sociale tilhørsforhold, der spiller ind i forholdet til kirken; men derudover, fremgår det, må dette tilhørsforhold for det store flertals vedkommende være til enten „den arbejdende Klasse“ eller til „den egentlige Middelstand“. Hvis man tilhører den første gruppe, er man ligeglad med kirken, hvis man indgår i den anden, nærer man derimod fjendskab. Som nævnt anføres ingen forklaring på borgerskabets fjendskab, der jo genfindes udover hele Europa på denne tid¹⁸; men underklassens ligegyldighed forklares jo – foruden med kirkens egne fejl – med de arbejds- og livsforhold, der er specielt gældende for denne gruppe mennesker. Hvor vidt denne socialt bestemte tvedeling af byens befolkning spiller en rolle i ethvert eller dog i andre spørgsmål om sym- og antipatier, fremgår ikke; men det står fast, at dét, der efter Pios opfattelse primært afgør ens syn på kirken, er de sociale omgivelser.

Taget under ét viser Pios artikler om kirkelige emner, at han ser et ideal i det billede, han har dannet sig af den første kristne kirke. Han roser forholdene forud for den teologiske og hierarkiske degeneration, og han kritiserer såvel den katolske kirke som den etablerede danske kirke i nutiden. Dét, han synes om i fortiden og savner i nutiden, er kirkens enkelhed, ærlighed, folkelighed og verdslighed; efter alt at dømme genfinder han netop disse træk i sin samtids „frikirkelige“ ideer og bevægelser. I disse forenes eller kombineres den ægte, oprindelige kristendom med den fornuft og oplysning, der i løbet af det sidste århundrede har banet sig vej frem. En positiv udvikling på både det religiøse og det videnskabelige felt er altså blot to sider af den *samme* sag, som er „Menneskets og Menneskeaaandens Frihed“. Men hvis kristendommens forhold til fornuften optager ham, er han ikke mindre interesseret i kirkens forhold til folket i det moderne samfund. Dette *burde* være nært, men er i hvert fald i København særdeles fjernt. Fejlen er i høj grad kirkens og præsternes egen; men de sociale og økonomiske

forhold i den store by har også deres særlige skyld. For det første er de medbestemmende ved udformningen af det moderne bymenneskes oftest negative syn på kirken, og for det andet har de skabt en så dybtgående forskel på det laveste og det mellemste befolkningslag, at to klart forskellige grundopfattelser har udskilt sig.

I lyset af begivenhederne i 1871 kan det om Pios 21 artikler som helhed siges, at de viser hen til to sider af hans intellektuelle liv i efteråret 1869, der er af særlig interesse.

Pios sympati med ministeriet af nationale godsejere og navnlig med personen Frijs kan ikke overraske, når man betænker det miljø, han kom fra og færdedes i. I hans familie og blandt hans officerskammerater og kolleger indenfor postvæsenet har man sandsynligvis i vid udstrækning støttet og delt den konservatisme, de nationale godsejere stod for. Ligesom kongehuset – hvilket for dem givetvis ikke har været uden betydning – har disse kredse sympatiseret med regeringens forsøg på, hen over hovedet på de „gamle“ politikere, at føre en politik til gavn for *hele* samfundet samt at genoprette et tåleligt forhold til udlandet. Pios artikel afspejler i høj grad denne opfattelse af ministeriet som en *national* regering, højt hævet over de partipolitiske særinteresser.

For hans støtte til Frijs har det dog sikkert også været af stor betydning, at hans bror Jean i årene før sin ansættelse som leder af Østre Borgerdydsskolen var huslærer for grevens børn¹⁹. Hvor ofte eller om overhovedet Pio har besøgt Frijsenborg og dér muligvis truffet dets ejer, vides ikke; men en vis personlig kontakt synes der alligevel at have været imellem dem. Således kan Pios forsvarer i august 1873 under højesteretssagen imod ham fremlægge en attest fra grev Frijs, der talte til gunst for den anklagede²⁰. I betragtning af „klimaet“ omkring denne retssag må en sådan anbefaling have forudsat et mere end almindeligt kendskab til og en udtalt sympati for Pio.

I grev Frijs kan Pio muligvis have set en mand, der i sig for-

enede mange af de egenskaber og synspunkter, han i sine artikler enten lovpriser eller efterlyser. Den handlekraft og fasthed, han påstår mangler under konstitutionelle regimer og hos centrum-politikere, kan han have fundet hos greven. Interessantere er det imidlertid, at Pio i Frijs var stødt på en mand, der praktiserede den hjælp til det almindelige folk, han så ofte hævder er tiltrængt. Han kunne beundre Frijs' patriarkalske, men nære forhold til den lokale bondebefolkning, og han kunne følge Frijs' ledende rolle i forsøgene på at etablere et politisk samvirke mellem „de store og de små bønder“, med andre ord en forening af de – i landbrugslandet Danmark – vigtigste anti-liberalistiske kræfter²¹.

Mens disse politiske intentioner vel var forbeholdt en mindre kreds af agrarer og særlige sympatisører, stod Frijs langt fra isoleret med sine sociale interesser. Adskillige godsejere delte dem, og også konservative kredse i byerne havde taget denne opgave op; for begge grupper var det såkaldte „arbejderspørgsmål“ blandt tidens allerstørste problemer. Skønt man utvivlsomt skal være særdeles varsom med at prioritere motiverne til folks handlinger, er det i dette tilfælde givet, at ønsket om at undgå et fattigmandsoprør var blandt de vigtigste årsager til de nævnte gruppers sociale interesse. I disse kredse måtte man nemlig erkende, at tidens ukontrollerede industrialisering og den dermed forbundne politiske liberalisme havde skabt utålelige forhold for et meget stort antal mennesker. For at undgå, at det deraf følgende – og derfor både forståelige og berettigede – had til de besiddende skulle komme til eksplosivt udbrud, måtte man i tide gennemføre sociale forbedringer. Betingelsen var dog, at disse indgreb under ingen omstændigheder måtte berøre vitale dele af det bestående samfundsmønster; tværtimod var det jo netop deres udtrykkelige formål at beskytte det *vigtigste* af det bestående, og ofte ville sådanne indgreb iøvrigt kun betyde en tilbagevenden til førliberalistiske tilstande²².

Såvel i opfattelsen af folkets ufortjente og uforskyldte nød som i frygten for dets blinde kræfter ligner denne konservative interesse i sociale forbedringer den tvetydighed, der er konsta-

teret hos Pio i det samme spørgsmål. Selvom han aldrig for alvor begrundede denne blanding af sympati og frygt, når han skriver om det almindelige folk, kan der derfor næppe være tvivl om, at han i sit sociale syn var stærkt præget af denne vigtige side af sin samtids konservatisme. Selvom han således i *denne* sag både var for og imod, måtte han alligevel på det kraftigste vende sig imod folk som Rochefort. Denne og de ideer, han repræsenterede, var jo netop udtryk for den løsning på „arbejderspørgsmålet“, Pio frygtede, og som han gennem sociale forbedringer ønskede at undgå.

I overensstemmelse hermed er der ingen tegn på, at Pio også var påvirket af den sociale strømning, man ligeledes, omend i mindre grad, finder indenfor tidens liberalisme. En iøjnefaldende talsmand herfor i Danmark var C. V. Rimestad, der foruden at være rigsdagsmand og redaktør af det vigtige dagblad *Dags-Telegraphen* stod i spidsen for Københavns så langt største arbejderforening, *Arbejderforeningen af 1860*. Med hovedvægten på „oplysning og dannelse“ og „hjælp til selvhjælp“ forsøgte denne såkaldte „arbejderkonge“ at afhjælpe tidens sociale nød. Selvforskyldt eller ej, så var det iflg. hans filosofi først og sidst op til den nødstedte *selv* at løse sit problem²³. Intetsteds i dét, Pio skriver i dette efterår, støder man på dette eller lignende synspunkter. Muligvis har han ikke desto mindre deltaget i nogle af arbejderforeningens møder, men medlem var han ikke²⁴. Til gengæld må det betragtes som sikkert, at han aldrig har vist sig i den mere radikale *Københavns Arbejderforening*, der muligvis endnu var i live, ligesom han ingen forbindelse havde til de smågrupper i byen, der på dette tidspunkt tumlede med endnu mere vidtgående forslag til løsning af „arbejderspørgsmålet“²⁵.

Skønt Pio ofte benyttede sig af tidens liberalistisk-prægede slagord om individets „frihed“ i forskellige varianter, må det således stå fast, at hans sociale interesse, som den fremtræder i *Dags-Avisen*, har hentet en meget væsentlig *del* af sin inspiration og sit indhold i en anti-liberalistisk konservatisme. I lyset af Pios senere udvikling kan denne konstatering kun udfra en over-

fladisk betragtning forekomme overraskende. En kendsgerning er det jo nemlig, at socialdemokrater og konservative ud over Europa i sidste fjerdedel af forrige århundrede, skønt uenige i meget, var fælles om at opfatte liberalismen som hovedårsagen til tidens dårligdom. Det var dén, der havde givet los for den hæmningsløse industrielle ekspansion, der bragte samfundsbalancen i fare, og det var den, der havde skåret de bånd over, der knyttede den enkelte til et familiært, fagligt og folkeligt fællesskab. I løsningen af „arbejderspørgsmålet“ måtte socialdemokraternes afstand til de konservative derfor blive *mindre* end til liberalisterne²⁶. For at komme fra sit nuværende standpunkt til sit fremtidige skulle Pio altså slet ikke gå så langt, som man umiddelbart kunne tro.

Men Pio tænkte på andet og mere end politisk og social konservatisme i dette efterår. Religiøse og kirkelige spørgsmål var tydeligvis hans største interesse, som allerede Holger Danske-bogen klart viste. Men hvor han i denne forsøger sig som den kølige videnskabsmand inden for et kirke- og religionshistorisk emne, er han i sine avisartikler engageret, aggressiv og nutidig i kritikken af kirken og præsteskabet. Dette var ikke ualmindeligt i disse år.

Op gennem hele 1800-tallet, men navnlig fra 1860'erne og fremefter skød et stort antal kirkelige, frikirkelige og sekteriske bevægelser frem af den folkelige undergrund. I de fleste tilfælde i skarp opposition til den etablerede kirke. Med våben, der for de bedstes vedkommende var overtaget efter Søren Kierkegaard, gik de løs på den udvendighed og skinhellighed, de påstod beherskede kirken. Med andre våben, fortrinsvis hentet fra et næsten tilsvarende vækkelsesrøre i England, langede de ligeledes voldsomt ud mod den leflen for de dannede og velbjærgede, de mente at finde blandt præsterne. En af de forsømmelser, kritikerne i denne sammenhæng oftest tog fat på, var kirkens manglende engagement i løsningen af „arbejderspørgsmålet“. Præsterne, hævdedes det, demonstrerede enten passivitet eller direkte fjendskab overfor det voksende antal mennesker i de større byer, der af udviklingen var tvunget ud i nød

og fattigdom. Det kunne være svært nok at acceptere den fremherskende ulighed og forskelsbehandling ude i samfundet; men det virkede forargeligt og oprørende, at de samme uretfærdigheder nu også rådede indenfor kirken. Den kirke og tro, der efter kritikens mening oprindeligt havde været de fattiges og undertryktes beskytter, var i tidens løb af et snobbet præsteskab blevet forvandlet til et tidsfordriv for de velhavende og selvtilfredse²⁷.

At Pio i sine angreb på de københavnske kirker og præster er påvirket af denne kritik forekommer åbenbart. Næsten ud i detaljen svarer de til de beskyldninger, vækkelsesprædikanter i disse år med så stor effekt skriftligt såvel som mundtligt rettede mod den etablerede kirke. Men var han på linje med de vakte i dette spørgsmål, så var han det også i et andet og i denne sammenhæng ikke mindre væsentligt. Indenfor mange af disse folkereligøse strømninger fandt man nemlig det positive alternativ til de nuværende tilstande i dét, der opfattes som en genopdagelse af den ægte, d.v.s. *oprindelige* kristendom. I alt hvad man foretog sig, var det målet at vende tilbage til de oldkirkelige tider, og når man byggede sin organisation om, tog man sit forbillede i de første kristne menigheder. Dengang, hævdedes det, eksisterede der et virkeligt menighedsliv, hvor alle var lige, hvor fællesskabet var det bærende, hvor troen gav sig udtryk i medmenneskelig virksomhed – kort sagt: hvor kristendom, menighed og kirke stod i et ægte forhold til hinanden²⁸. Som det vil være fremgået, var Pio givetvis i vid udstrækning enig i denne bedømmelse af de første menigheder og sikkert også i bestræbelserne på at vende tilbage til det oprindelige grundlag.

Men er der derfor ingen tvivl om, at Pio i sit kirke- og religionssyn var stærkt præget af sin samtids vækkelser og frikirkelige bevægelser, er det vanskeligt at afgøre hvilken af retningerne, der betød mest for ham. Bedømmelsesgrundlaget er næsten for spinkelt dertil; men den stærke understregning af kirkens pligt til at påtage sig et specielt arbejde kunne tolkes derhen, at han har kendt til de engelsk-inspirerede kirkesamfund. Muligvis har det haft sin virkning, at Pio på denne tid gav

privatundervisning til vennen, nordmanden Christian Treider, der var på methodistisk præsteskole i København²⁹; i hvert fald lægger methodismen overordentlig vægt på de gode gerninger, der i England gjorde denne frikirke til én af de mest aktive indenfor det kristne hjælpearbejde blandt industrialismens ofre, og heller ikke i Danmark forsømte man denne opgave. Men også Pios opfattelse af den almindelige kristendoms særlige kvaliteter kunne lede tanken hen på såvel methodismens troindsidhold som dens kirkeopfattelse³⁰.

Imidlertid må det være tilstrækkeligt at påpege, at Pio med sine kirkelige artikler afslører nogle synspunkter på dette felt, der peger udover det egentlig religiøse liv, men som i høj grad er præget af dette. I det sande kristne menighedsliv i fortiden og i nutidens forsøg på dets genoprettelse er han stødt på idealer som *fællesskab*, *lighed* og *folkelighed*. Selvom han efter alt at dømme allerede har visse forestillinger om, at disse også burde præge det verdslige liv, er det dog højst tvivlsomt, om han i efteråret 1869 har bestemte, mere vidtgående planer for, hvorledes noget sådant skulle kunne realiseres. Men ligesom frihedsidealet, som Pio selv hævder, „smitter“, på samme måde må det formodes, at han i sin optagethed af de nye idealer før eller senere vil forsøge dem udvidet til også at præge det omkringliggende samfund. Erfaringsmæssigt synes det i hvert fald oftest at være sådan, at hvad der gælder for den ene side af menneskelivet også vil gælde for den anden, ligesom der er talrige historiske eksempler på, at en person eller en bevægelse i begyndelsen kun var religiøst vakt, men senere som en konsekvens heraf bevægede sig videre ud. Netop denne rækkefølge: først religion, dernæst religion og politik, forekommer så bemærkelsesværdigt ofte.

Kirkehistorikeren P. G. Lindhardt, der i forskellige forbindelser har beskæftiget sig med dette emne, har således påvist, at 1800'tallets religiøse vækkelser, skønt udsprunget af de samme social-økonomiske årsager, gik *forud* for den folkelige, sociale og politiske rejsning.³¹ Herfra gør han dog en undtagelse, der på en vis måde allerede fra begyndelsen var både religiøs og poli-

tisk. Han tænker på – den socialdemokratiske arbejderbevægelse. At denne må indrangeres blandt århundredets religiøse vækkelser bør ikke overraske, hævder han. Socialt udgik den fra de samme befolkningslag som de øvrige, og også den var „menighedsdannende“, idet den udvalgte flok, som den af „historien“ havde fået til opgave at befri, havde grænser tilfælles med arbejderklassen. Som helhed følte bevægelsen sig derudover tiltalt af den såkaldte ægte og oprindelige kristendom, personificeret i Jesus, der kaldtes „verdens første socialist“. Det var derfor udelukkende mod den af præsterne borgerliggjorte kirke, bevægelsen vendte sig, bestemt ikke imod kristendommen, som man iøvrigt nu selv på sin egen „religiøse“ måde ville virkeliggøre i friheden, ligheden og broderskabets ånd. Selvom „kulturradikale ideer“ vandt et vist fodfæste i bevægelsen, konkluderer Lindhardt, må rejsningen af de danske arbejdere „derfor alligevel regnes med til århundredets religiøse vækkelser.“³² Den ovenfor nævnte formodning om, at folkereligionen og den socialistiske arbejderbevægelse havde en fælles kraftkilde i menneskets underbevidsthed, der skulle forklare den overraskende folkelige tilslutning til en så indviklet teori som den socialistiske, må herved være blevet styrket. Såvel i opståen, fremtræden som i selvpfattelse ligner den socialistiske arbejderbevægelse de samtidige folkereligiøse rørelser.

Dette må kaste yderligere nyt lys over Pios udvikling. Ved siden af sin konservativt-orienterede sociale interesse er han i dette efterår også stærkt præget af dele af sin samtids vækkelsesbevægelser. I overensstemmelse med de gamle idealer som fællesskab, lighed og folkelighed, som han har fundet i de første kristne menigheder, bør en ny kirke bygges op. Nået hertil må det på den baggrund, der netop er blevet ridset op, anses for særdeles sandsynligt, at han i højere grad end før betragter det verdslige og det gejstlige liv som en helhed, indenfor hvilken de *samme* idealer så vidt muligt bør råde. Når det er sket, vil der herefter næppe være større forhindringer på hans vej frem til socialismen. Hvad han måtte møde, der trak ham i denne ret-

ning, ville formentlig uden større vanskeligheder kunne indpasses i eller udvikle de ideer, han allerede har.

Da Pio i 1877 skal beskrive sin politiske udvikling, hedder det som nævnt, at da han først havde forstået Holger Danske-sagnet og lignende fortællinger som udtryk for folkets kamp for et bedre liv, så „fulgte Resten saa temmelig af sig selv“. „Jeg stødte snart paa Beretninger om de forskellige ældre kristelige Sekter, der havde saadanne Formaaler, jeg opdagede den samme Tanke i Munkelivet og i mange andre af Middelalderens Fremtoninger“³. Endnu har vi ikke hørt om hans møde med munkevæsenet og andre middelalderlige kristeligt inspirerede fællesskaber; men at han bevæger sig fra sagnhistorien frem til den kristne kirkes ældste historie, finder afgjort støtte i hans artikler fra efteråret 1869.

IV. Konklusion

Ved udgangen af september 1870 måtte det for den, der ikke nærmere kendte Pio, se ud til, at den nyudnævnte embedsmand nu omsider kunne påbegynde en karriere, som under normale forhold kun alder, sygdom eller død ville bringe til afslutning. Hans vej hertil havde været snørklet og nu og da afbrudt af nogle afstikkere i forskellige retninger; men i dette var der ikke noget usædvanligt. Som repræsentant for det laveste sociale lag, der opfattede sig selv som tilhørende borgerskabet, var hans ydre liv i sidste halvdel af 1860'erne på ingen måde undtagelsen, men efter alt at dømme nærmest reglen. Skønt han havde måttet udstå meget for at sikre sig en fremtid under gode materielle kår, var han ikke og har rimeligvis heller ikke selv følt sig som specielt forfulgt af skæbnen, samfundet eller noget tredie. Dét, han havde måttet døje med, var simpelthen betingelserne for folk af hans slags. At han af den grund i særlig grad skulle være samfundsstormer i svøb forekommer ikke sandsynligt; i så fald måtte der være ikke så få på denne tid. Med sine særlige erfaringer burde han tværtimod efter sin ansæt-

telse være blevet en mere end almindelig tro tilhænger af samfundsforholdene, som de var. Intet i hans ydre vilkår i 60'erne er så usædvanligt, at det alene synes at kunne føre ham frem til et brud med det borgerlige, sikkert konservativt-orienterede miljø, han var født ind i og fortsat levede i.

Desværre foreligger ingen kilder til belysning af Pios nøjagtige politisk-ideologiske standpunkt i september 1870. Om hvordan eller hvor langt han havde udviklet sig siden efteråret 1869, om hans ansættelse som postekspedient skulle have ændret, neddæmpet eller måske accelereret hans udvikling, kan der derfor intet sikkert siges. Hvad der kendes til hans indre liv indenfor den behandlede periode stammer udelukkende fra *Sagnet om Holger Danske* og fra artiklerne i *Dags-Avisen*. På dette grundlag er ovenfor forsøgt at indkredse, beskrive og analysere sider af hans intellektuelle liv, der peger frem mod hans socialistiske bekendelser i sommeren 1871. Herunder har det vist sig muligt at bestemme rækkefølgen eller stadierne i hans politisk-ideologiske udvikling. Men, kunne man afsluttende spørge, hvorledes forholder disse sig egentlig til hinanden?

Selv hævder Pio jo, at det var hans sagnhistoriske studier, der havde bragt bevægelse og uro i hans sind. Han blev herunder „bekendt med de Forhaabninger, der midt i Elendigheden nåredes af hele den undertrykte Folkemasse“, og han opdagede efterhånden, at „der ikke gaves et eneste Folkeslag uden at de var bekendt med dem“. Men selvom han til dette føjer, at „en saa fælles og ensartet Følelse maatte have Grund i noget Alménmenneskeligt, i Noget, som paa én eller anden Maade maatte indeholde en Gran af Sandhed“, så har denne undersøgelse vist, at han på dette niveau langt fra var entydig i sit syn paa folkets længsel efter et bedre liv. Både i *Holger Danske*-bogen og i sine avisartikler, hvor han behandler sagen henholdsvis i en fortidig og nutidig sammenhæng, fremgår det klart, at nok forstod han det undertrykte folk i dets ulykke, men han frygtede det endnu mere. I den sagnhistoriske afhandling bundede denne frygt i et kristent grundsyn, der afviste den jordiske frelse som en umulighed, fordi mennesket var „syn-

digt“. Endnu i efteråret 1869 synes frygten for følgerne af et fattigmandsoprør at have overtaget, og var årsagen hertil dybest set fortsat hans kristne menneskeopfattelse, så kom den til udtryk i en socialt-orienteret konservatisme: folket skal hjælpes, fordi det er i nød; men det skal også hjælpes, for at det kan holde sig i ro. Men dette hindrer selvsagt ikke, som denne afhandling skulle have dokumenteret, at hans sagnhistoriske interesser var det første stadium i hans politisk-ideologiske udvikling. Det gav ham en viden om og en opfattelse af folkets historiske rolle, der peger *helt* frem til, så at sige lægger op til hans senere overgang til socialismen.

Det næste, der iflg. Pio selv skete, var, at han stødte „paa Beretninger om de forskellige ældre kristelige Sekter, der havde saadanne Formaal“. Også dette andet stadium har denne afhandling kunnet dokumentere, han kom ind i. Sandsynligvis som en følge af de sagnhistoriske studier, men givetvis også under indtryk af de folkelige vækkelser og frikirkelige retninger i samtiden, udvidede han sit interesseområde til også at omfatte den kristne kirkes ældste og ældre kirkehistorie. I de første kristne menigheder finder han en kristendom, der forekom ham langt sandere end den, der praktiseredes i nutidens etablerede kirke. Men derudover opdagede han sammesteds en livsform, der i *overensstemmelse med den oprindelige kristendom* byggede på fællesskab og lighed i alle forhold. Dette er det centrale punkt, der kaster lys frem og tilbage – dette er utvivlsomt vendepunktet i hans udvikling frem mod socialismen. Vel var det græske demokrati, den romerske republik, fristaten Island og de nord-amerikanske stater steder og perioder, hvor folket var lettet for de tungeste af dets byrder; men i de kristne urmenigheder havde han for første gang mødt et konsekvent forsøg på at realisere menneskehedens ældgamle drøm om et bedre liv, der ikke kompromitteredes af de udskejelser, der plejede at ledsage den slags eksperimenter. Det dilemma, han hidtil havde befundet sig i, mellem frygten for folkets vilde kræfter på den ene side og medfølelsen med det undertrykte folk på den anden, syntes her at have fundet sin løsning. Sagnetenes forhåbninger om fol-

kets befrielse gennem opbygningen af et folkeligt fællesskab var ikke kun utopi, der ikke kun burde, men *kunne* virkeliggøres. Fra nu af kunne han være *både* kristen og for folket.

På kort sigt fik dette den virkning på Pio, at der ved siden af hans konservativt bestemte interesse for de dårligst stillede i samfundet udviklede sig et socialt engagement, der byggede på en blanding af religiøs tro og tillid til fællesskabet som livsform. I selve kravet om hjælp til de fattige kunne der ikke opstå noget modsætningsforhold mellem en konservativ og en religiøs tankegang; men de bagvedliggende bevæggrunde var vidt forskellige. Hvor konservatismen med sit sociale arbejde havde til formål – i opposition til liberalismen – at vende tilbage til, bevare og konsolidere det stænderdelte samfund, repræsenterede folkereligionen et forsøg på at nedbryde enhver slags forskelle og i stedet bygge en verden op, der hvilede på lighed og broderskab. Med denne „kommunistiske“ tankegang, der etablerer forbindelsen fra sagnenes fantasier om en morgendag, hvor alle mennesker bliver brødre, til de kristeligt inspirerede fællesskaber i fortid og nutid, anbringer folkereligionen sig blandt konservatismens modstandere. Med andre ord: jo nærmere Pio måtte knytte sig til den kristne fællesskabsvision, jo længere ville der blive til konservatismens syn på „arbejdsspørgsmålet“.

Imidlertid er der ikke noget, der tyder på, at dette endnu er gået op for ham. I sociale spørgsmål er begge opfattelser repræsenterede hos ham, og på trods af en vis usikkerhed i hans rent politiske udsagn, må de fortsat karakteriseres som konservativt prægede. Alligevel tager man næppe fejl i, at det er hans kristne engagement, der før eller senere vil tvinge ham bort fra den konservative grundopfattelse først i sociale, dernæst i politiske spørgsmål. Hans viden om de kristne fællesskaber og hans tro på styrken i den kristne næstekærlighed vil vise ham en vej frem mod folkets befrielse og neddæmpe hans frygt for dets uberegnelighed. Sammen med den forståelse for menigmands urgamlе længsel, som hans sagnhistoriske studier havde bibragt ham, vil dette blive den kraft, der politisk-ideologisk fører ham ud af den konservatisme, han hidtil havde repræsenteret.

Således kan man tilslutte sig Pios egen beretning om, at han gennemgik to stadier, et sagnhistorisk og et kristeligt, før han på et tidspunkt kom på det rene med, at „disse ‚utopiske‘ Ideer, som Modstanderne kalder dem, ogsaa i Nutiden eksisterer, ikke som fantastiske Drømmerier, men som en i Praksis udførlig *Lære*“; men det første fik først sin fulde betydning i kraft af det andet.

I. Indledning

- 1 O. B., 1891-1958. Maler, leder af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA) 1930-37, forfatter til en lang række bøger og artikler om personer og begivenheder i den danske arbejderbevægelse. H.B., 1903-1970. Dr. phil., overarkivar ved Rigsarkivet, forfatter af bl. a. *Den faglige Arbejderbevægelse og Danmark indtil Aar 1900, I*, Kbh. 1938.
- 2 Louis Pios arkiv, ABA.
- 3 Navnlige hans *Pionerer. Mændene fra Halvfjerdsernes Arbejderbevægelse*, Kbh. 1938.
- 4 Børge Schmidt: 80 Louis Pio Breve, Kbh. 1950, der sammen med de ledsagende biografiske og bibliofile oplysninger er et særdeles værdifuldt og tidsbesparende hjælpemiddel for den Pio-interesserende.
- 5 Om Pio skriver Bertolt et sted: „Et noget bugtet levnedsløb, præget af utilfredsstillet higen og stærkt delte interesser“ (*En bygning vi rejser*, Kbh. 1955, b. I., s. 49). For Bruun tager han sig således ud: „Allerede hele denne omtumlede Karriere giver Indtryk af et lyst, men ustadigt Hoved, af opblussende

Energi, men ringe Udholdenhed“ (*Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark*, Kbh. 1938, s. 148).

- 6 Om denne „typiske“ revolutionsmand se Crane Brinton: *The Anatomy of Revolution*, New York (1938) 1965, s. 101 f., hvor det efter en konfrontation med den historiske virkelighed viser sig, at han snarere er atypisk.

II. Fra januar 1868 til september 1870: Forberedelse og ansættelse

- 1 Bertolt, *Pionerer*, a.a., s. 50, *Indbydelsesskrift til de offentlige Aarsprøver i Borgerdydskolen i København*, Kbh. 1869, s. 13, og *Stambog for Secondlieutnanter*, Hærens Arkiv (HA), Rigsarkivet.
- 2 *Kundgjørelse for Armeen*, d. 29.10.1864, nr. 66, og stambogen.
- 3 Skrivelse af 5.8.1867 til 19. bataljon. Kun to dage før var tilbuddet blevet offentliggjort for bataljonens mandskab, der var kaserneret i Nyborg (19^e *Bataillons Befalingsbog*, den 2.8.). Først to dage efter har

- han fået skriftlig meddelelse herom. Forklaringen må være, at Pio har modtaget et privat tip om muligheden for en forlængelse af tjenestetiden enten d. 4. eller 5., som så noget nær øjeblikkeligt har udløst hans ansøgning d. 5. (19' Bataillon/ 19' Infanteri-Regiments Extraktbog for indkommende og udgaaende Skrivelser, HA).
- 4 Indberetning af 11.1.1868 i 13. bataljons arkiv, befalingsbogen d. 14.1.1868 og stambogen, HA. Om bataljonens liv og virksomhed i disse år se Niels Friis: Slesvigske Fodregiment i Krig og Fred, Haderslev 1953, s. 133 ff.
 - 5 Skrivelse af 27.5.1868 i bataljonens arkiv, HA.
 - 6 *Stambog for Secondlieutenanter*, HA.
 - 7 *Fodfolket under 1ste General-commando, 1869, Forfremmelsesliste Nr. 1 for Secondlieutenanter af 13' Bataillon*, HA.
 - 8 Ansøgning om ansættelse ved postvæsenet af 16.4.1866, Postvæsenets Arkiv (PA), publiceret i Schmidt, a.a., s. 18 f. Ansøgningerne til Nationalbanken og finansministeriet har ikke kunnet efterspores.
 - 9 Ansøgning til postvæsenet af 14.12.1866, PA, Schmidt, s. 19.
 - 10 Sst.
 - 11 Sst.
 - 12 *Cirkulaire fra Generalpostdirecteuren, Nr. 25, 1866.*
 - 13 Om reformen og dens forhistorie se F.J.J. Olsen: Generalpostdirektør Grev O. S. Daneskjold-Samsøe i *Det kongelige danske Postvæsen gennem 300 Aar, 1624-1924*, Jørgen Bergsøe red., Kbh. 1924, s. 122 ff.
 - 14 *Fra Generalpostdirecteuren, Cirkulaire, Nr. 17, 1860.*
 - 15 Ansøgning til postvæsenet af 27.1.1869, PA, Schmidt, s. 21 f.
 - 16 Ansøgning til postvæsenet af 24.3.1870, PA, Schmidt, s. 22 f.
 - 17 De årlige oversigter over de ialt 19 ansatte under generalpostdirektøren og overpostmesterembedet i *Dansk Hof og Stats Calender 1865-69* viser ingen eller kun en enkelt nyansættelse.
 - 18 Ansøgninger til postvæsenet af 1.8.1870 og 27.1.1869, PA, Schmidt, s. 23 f. og s. 21 f.
 - 19 Ansøgning til postvæsenet af 24.3.1870, PA, Schmidt, s. 21 f. Om den interne korrespondance i forbindelse med postskriver, sekondløjtnant H. F. A. Müllers bortrejse og Pios konstituering se *Første postsecretariats Korrespondance Protokol for 1869, I*, d.27.1.1869, nr. 209 og 210, PA. Hans ansøgning af 27.1.1869 blev altså imødekommet.
 - 20 E. Gigas (H. A. Paludan) om Jean Pio i *Dansk biografisk Leksikon*, Einar Andersen, red.: Østre Borgerdydskolen, 1787-1937, Kbh. 1937, s. 76.
 - 21 *Indbydelsesskrift til de offentlige Aarsprøver i Borgerdyds-*

skolen i København. Udgivet af Jean Pio, Kbh. 1869 til 1872; i skriftet fra 1872 nævnes Pio ikke længere blandt skolens lærere.

²² Jvf. brev fra Pio til dr. Mathias Steenstrup i anledning af et „sidste Honorar“, Det kgl. Biblioteks Håndskriftsamling, Schmidt, s. 12. Det er dateret 15.3., men er uden årstal. Schmidt foreslår 1860, idet Steenstrup i dette år fra april udsendte tidsskriftet *Hviletimer*; i betragtning af datoen er 1861 dog mere sandsynligt, hvor Steenstrup udgav *Dansk Maanedsskrift*. Chr. Behrens meddelelser i *Fra Louis Pios Ungdom*, Social-Demokraten, d. 7.6.1932, om „flere Bidrag“ til *Hviletimer* dokumenteres ikke.

²³ Om Brix se Bertolts *Pionerer* og artiklen i *Dansk biografisk Leksikon*. Julius Jacobsen arbejdede sidst i 1860'erne som fotograf. Fra 1869 og de følgende tre år opgiver han sin stilling til at være journalist, men derefter vendte han atter tilbage til sit oprindelige erhverv: *Kraks Vejviser*, respkt. årgange.

²⁴ Om sit kildeforlæg skriver forfatteren, at hans oplysninger „dels er meddelt os af en nøie Bekendt af Pio (i en fodnote: „Der ejer en Samling Breve fra ham, hvori han beskriver flere af de nævnte Begivenheder“), dels suppleret ved Familieafterretninger og egne

Erindringer“ (s. 16). Under alle omstændigheder er kendskabet til den biograferede forbavsende indgående og nøje svarende til erindringerne fra 1877. Bogen, der trods sit påtrykte årstal 1873 udkom på Pios fødselsdag, d. 14.12.1872 (*Socialisten* på d.d.), er tydeligvis skrevet og udsendt for at understøtte de forskellige forsøg i disse måneder på at få Pio løsladt. En adresse med 5.000 underskrifter, der klagede over politiets fremgangsmåde i dagene omkring d. 5.5. 1872, var afleveret til folketingets formand d. 10.12., og d. 20.12. nedsattes et folketingsudvalg til behandling af klagen. I et brev fra Pio til boghandler Loria, der forlagde den biografiske skitse, omtales forskellige forhold vedr. både adressen og folketingsudvalget, som daterer brevet til begyndelsen af december 1872. I et NB til dette brev skriver Pio: „Den lille Bog maa trykkes med danske Typer og helst ikke sælges for dyrt; tag intet Hensyn til Overskud“ (brev i pk. 3875/1872, Justitsdepartementets 2 Contoir, Rigsarkivet). I 1872-73 forlagde Loria kun to bøger for eller om Pio. Den første var *Tvende Indlæg i Socialist-Sagen samt Kriminal- og Politirettens Dom*. Udgivet af -y-; denne bog kom dog først efter d. 29.3.1873, hvor kriminal- og politirettens dom faldt, og den

- er trykt med gotiske bogstaver. Den anden var *Louis Pio. En biografisk Skitse*, der som nævnt udkom d. 14.12.1872, og som netop er sat med danske typer. Det kan derfor ikke være andre end denne bog, der hentydes til i brevet – og hvem anden end bogens forfatter kunne stille krav om opsætning og – ikke mindst – om prisen?
- ²⁵ *Erindringer fra Redaktionskontoret og Fængslet*, Kbh. 1877, s. 11, og C. W. Klein: *Socialismen og dens Ledere*. Kbh. 1876, s. 11.
- ²⁶ Jvf. nedenfor s. 41 f.
- ²⁷ Bibliotekets udlånsprotokoller (1865–70). Det kgl. Biblioteks arkiv.
- ²⁸ S. 2.
- ²⁹ *Dagens Nyheder*, 16.11.1869, Illustreret Tidende, 24.10.1869, *For Idé og Virkelighed*, okt. 1869, *Folkets Avis*, 6.11.1869, *Berlingske Tidende*, 23.11.1869, *Fædrelandet*, 16.4.1870 og *Dagbladet*, 23.6.1870 samt *Literarischses Centralblatt*, Nr. 8, 1870, *Revue critique*, No 7, 1870 og *Gött. gel. Anzeig.*, s. 1290–95, 1870.
- ³⁰ Maximillian Bruhns anmelder-eksemplar med Pios dedikation og Bruhns egne kommentarer er i Pios arkiv, ABA.
- ³¹ 1) De vidtbekjendte Molboers vise Gjerninger og tapre Bedrifter, ved Professor R. Raks, 2) Et forfærdeligt Huskors i Kjøge, ved Dr. Joh
- Brunsmann og 3) Cyprianus efter et Manuskript paa det store kongel. Bibliothek. 4) skulle have heddet: D. Grønlund. Efterretninger om de i Ribe By for Hexeri brændte Mennesker. Historia om Dr. Johan Faust, den vidtbergtede Troldkarl og Sortekunstner.
- ³² Brevet i Det kgl. Biblioteks håndskriftssamling, Schmidt, s. 24.
- ³³ Ansøgning af 24.3.1870, Schmidt, s. 22 f.
- ³⁴ Nyheder om krigsudbruddet er nået til ham, mens han opholdt sig i lejren ved Hald. Frede Bojsen, der ligeledes var genindkaldt, giver i sine erindringer en særdeles atmosfæremættet beskrivelse af den stemningsbølge, lejrdelegerne blev grebet af, da nyheden kom (Politiske erindringer, Kbh. 1963, s. 47). Om de militære reaktioner herpå, der fik betydning for Pio, se Friis, a.a., s. 135 f. om de folkelige reaktioner, se brevvekslingen mellem C. St. A. Bille, Vilh. Topsøe og P. V. Grove: Omkring *Dagbladet* i 1870, udg. og komm. af K. H. Jørgensen, Danske Magazin, 18. rk., 2. b., 1962–65.
- ³⁵ *Officielle Meddelelser fra Postvæsenets Overbestyrelse*, Nr. 15, d. 20.7.1870, s. 9.
- ³⁶ Ansøgning af 1.8.1870, PA, Schmidt, s. 23 f.
- ³⁷ *Erindringer*, s. 9.

³⁸ *Første Sekretariats Korrespondance Protokol for 1870, II*, PA, d. 5.9.1870, nr. 2067.

³⁹ Om forældrene og hjemmet se *Pionerer*, s. 45 ff. I *Seksti Aars Jubilæum*, Kbh. 1881, bringer Vilh. Pio soldatertiden, kongen og fædrelandet sin hyldest.

⁴⁰ I begyndelsen af 1860'erne blev forældrene skilt, se C. Klitgaard: Optegnelser om slægten Pio, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 64. årg., 1943, s. 124.

⁴¹ Sst., s. 122 ff.

⁴² Jean blev med tiden en kendt skolemand og pædagog, i 1875 titulær professor. I december 1868 blev han gift med komtesse Elisabeth Susanne Sophie Sponneck, datter af rigsgreve, deputeret, kammerherre, tidligere finansminister, etc., Sponneck; se *Dansk biografisk Leksikon*.

⁴³ Disse oplysninger skyldes arkivar Frank Jørgensen, Rigsarkivet, samt i en vis udstrækning egne iagttagelser.

⁴⁴ Svend Thorsen nævner den risiko, navnlig embedsmænd løb, når de under eget navn blandede sig i tidens debat. *Den danske Dagspresse*, Kbh. 1952, b. III, s. 24 f. Et eksempel herpå er den i 60'erne og 70'ernes kulturdebat så aktive C. Rosenberg, der i 1866 på grund af nogle avisartikler måtte opgive sit embede; se Hakon Stangerup: *Kulturkampen*, Kbh. 1946, I. s. 125

ff. og *Dansk biografisk Leksikon*.

⁴⁵ Jvf. ovenfor s. 7 f.

III. Videnskab og engagement

¹ Jvf. ovenfor s. 17 f.

² Thomas Münzer var den social-religiøse leder af det syd-tyske bondeoprør i kølvandet på den lutherske reformation. Med Luthers verbale støtte blev bønderne slået ned „som hunde“, og i 1525 henrettedes Münzer.

³ Således i *Louis Pio. En biografisk Skitse*, Kbh. 1873, s. 7, og under forhørene efter arrestationen i maj 1872, se *Kriminal- og Politirettens Dom i Socialisternes Sag. Udgivet af Georg Kringelbach*, Kbh. 1873 s. 29.

⁴ *Erindringer*, s. 8; udhævnningen min.

⁵ Karl Marx. Økonomi og filosofi. Ungdomsskrifter. Udvalgt og indledning ved Villy Sørensen, Kbh. 1962, s. 24.

⁶ *Erindringer*, s. 9.

⁷ I *Dags-Avisen*, nr. 17, d. 5.11., benyttes i en artikel om grev Frijs følgende citat: Tout s'arrange en dinant dans le siècle où nous sommes, et c'est par les dîners qu'on gouverne les hommes. Samme citat fra Pio nedskrevet i et stilhæfte, der er dateret „København 1858-60“, men som tydeligvis har været i brug op gennem 60'erne; Pios arkiv, ABA.

- ⁸ I nr. 11, d. 29.9. og i nr. 62, d. 30.12. omtales trylle- og trolddomsbogen *Cyprianus*, som Pio udgav året efter blandt sine „Folkebøger“; jvf. ovenfor note 31 under II.
- ⁹ Jvf. ovenfor s. 17.
- ¹⁰ Nr. 17, d. 5.11.
- ¹¹ En hentydning til Rocheforts dengang bekendte tidsskrift *La Lanterne*, som han udgav fra sit eksil i Bruxelles, indtil han i november tog tilbage til Paris; se P. de la Garce: *Histoire du Second Empire*, Paris 1901, t. V, s. 396 f.
- ¹² Nr. 31, d. 22.11.
- ¹³ Nr. 43, d. 7.12.
- ¹⁴ Nr. 15, d. 3.11., nr. 20, d. 9.11. og nr. 24, d. 13.11.
- ¹⁵ Nr. 16, d. 4.11. Tiers-partiet var oprindeligt tredje stands parti i modsætning til de to andre stænder: adel og gejstlighed. I 1860'erne betyder det borgerskabets eller det liberale parti, der sædvanligvis placeres imellem det radikale og det konservative parti.
- ¹⁶ Nr. 33, d. 24.11., nr. 34, d. 25.11., nr. 35, d. 26.11. og nr. 38, d. 30.11.
- ¹⁷ Nr. 23, d. 12.11., nr. 26, d. 16.11., nr. 28, d. 18.11. og nr. 30, d. 20.11.
- ¹⁸ Régine Pernoud: *Histoire de la bourgeoisie en France*, Paris, t. II, s. 513 ff.
- ¹⁹ 1865–68; se *Dansk biografisk Leksikon*.
- ²⁰ *Berlingske Tidende*, d. 7.8. 1873.
- ²¹ Vagn Wählin: 10. Oktoberforeningen 1865–1870, *Historie, Jyske Samlinger*, Ny række IX, 2. 1971, s. 274 ff.
- ²² Så vidt vides, foreligger der ikke en behandling af dette emne i Danmark. Men at det skildrede ikke kun var grundholdningen i nogle konservative kredse i udlandet (C. D. H. Cole & R. Postgate: *The Common People 1746–1946*, London (1938) 1968, s. 397 f., Hela Grebing: *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, München (1966) 1970, s. 76 ff., Fernando Linderberg: *Biskop Ketteler og Socialismen i Tyskland*, Kbh. 1913, s. 316 ff.), men også herhjemme fra 1860'erne og fremefter, ses af tidens presse, dens bogudgivelser og konkrete initiativer som Højres arbejder- og vælgerforeninger. Se f. eks. godsejernes organ *Dagens Nyheder* og *Nyt Aftenblad*, der kom igang henholdsvis i 1868 og i 1869, alene i 1869 udkom tre bøger, der lå på denne linje, nemlig V. Munk: *Om Fattigdommen i Kjøbenhavn*, J. C. Holck: *Om Godgjørenhed og frivilligt Fattigvæsen i Kjøbenhavn*, og F. F. Ulrik: *Ved hvilke Midler bør Fattigdommen modarbejdes?* Blandt flere ledende kirkefolk gjorde biskop Martensen sig ofte til talsmand for en lignende socialt-orienteret konservatisme, se *Af mit Levned*, Kbh. 1882–83, b. II, s. 120 ff.

- ²³ Michael Wolfe: De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen 1847-1871, Kbh. 1971, specialopgave til faget historie, maskinskrivet eksemplar i ABA, s. 188 ff.
- ²⁴ Medlemslisterne af 1.4. og 30.9.1870 samt 31.3.1871 viser, at Pios onkel, boghandler Vilh. Pio var medlem. (C, 14060 4to Pakke vedr. Forskellige kbh.ske Arbejderforeninger, Universitetsbiblioteket). I *Socialistiske Blade*, 1871, nr. 1, s. 13, kritiserer Pio *Arbejderforeningen af 1860* på en måde, som om han havde været der.
- ²⁵ Henry Bruuns gisning om, at Pio skulle have været blandt de „9 Socialister“, der deltog i dét af Lorents Petersen arrangerede møde i København d. 21.4.1870 (*Den faglige Arbejderbevægelse*, s. 146), må helt afvises. Af et brev, Lorents Petersen d. 8.3.1887 skrev til Ole Chr. Andersen, der sandsynligvis deltog i det nævnte møde, fremgår det klart, at folk som Andersen selv, Anthon Mundberg, L. Kragballe og Reinholdt Jensen ingen forbindelse havde til Pio før 1871 (Ole Chr. Andersens arkiv, ABA). Kragballe fortæller det samme i sine erindringer (*Gamle Minder, navnlig fra Veile, Horsens og Kjøbenhavn*, Kbh. 1904, s. 150 f.). Intet som helst tyder på, at Pio i 1869 eller -70 kom i sådanne kredse, og meget – som det senere vil fremgå – peger på det modsatte.
- ²⁶ Jvf. ovenfor note 21 under II.
- ²⁷ P. G. Lindhardt: *Vækkelse og kirkelige retninger*, Kbh. 1959, Michael Neiiendam: *Frikirker og Sekter*, Kbh. 1939.
- ²⁸ Neiiendam, a.a., s. 24: „Vi kan samle Sekttypens Hovedsynspunkt i disse Ord, der har Karakter af et Program: *Den ældste Kirke var den ideale Menighedstid, der er forbilledlig og forpligtende for alt senere Menighedsliv*“.
- ²⁹ Pios kone, Augusta, f. Jørgensen, skrev mange år efter Pios død en beretning om hans liv i Amerika (original i familien Knuths eje, kopi i Pios arkiv, ABA). I denne hedder det, at Pio efter sin ankomst til Chicago i 1877 traf „Pastor Chr. Treider, en norsk Methodistpræst, hvem Pio havde undervist i et Par Fag, da de Begge var unge Mænd i Kjøbenhavn“.
- ³⁰ Neiiendam, s.a., s. 148 ff.
- ³¹ Lindhardt, a.a., s. 45 f.
- ³² Sst., s. 142.
- ³³ Jvf. ovenfor s. 39.